

De Notarissen VAN BUNGE te Bemmel en DE BRUN te Nijmegen, zullen op Woensdagen 21 Juli en 4 Augustus 1915 telkens des namiddags, in het Koffiehuys van J. H. DOUWMAN te Bemmel, bij inzet en inslag, publiek veilen, en

VERKOOPEN:

Het Heerenhuis
„Strijdhagen“

Het Heerenhuis (Over-Deuwe), nabij
Bommel, bevattende 9 kamers,
badkamer, Linnenkamer, Keuken, 2
Ledenkamers, Kelder en Zolders,
voorzien van eigen gas- en waterlei-
ding en verdere gemakken; bijbehoe-
vende Gebouwen als stallen voor 15
paarden en 15 koeien, Koetshuis,
bedekte Meestvaart, Varkenhuis,
Waschhuis en groote Korenschuur;
voorts dubbele Druivenserre (lang 75
m) met verwarming; groote Per-
menkas (oppervlakt ruim 1500 M²).

Historische Kring Bemmel

Kringblad

Jaargang 17, nr 3.
September 2007

Historische Kring Bemmelen

Uitgave ten behoeve van de leden, jaargang 17 no 3.
DATA DRUK Gendt
ISSN 1384-9271

Inhoudsopgave:

Woord van de voorzitter	1
In memoriam Hannie te Lintel Hekkert - van Seuren	3
Het protestants christelijk onderwijs in Bemmelen	4
Cursussen Gelders Archief.....	18
Nieuws uit de krant van 100 jaar geleden.....	19
Jubileumboek 100 jaar Oranjecomité Bemmelen-Ressen	19
Warme herinneringen aan de Koude Oorlog	20
Is er nog toekomst voor de IJssellinie in Bemmelen?	28
't Is Historisch (26) - Uit de school geklapt.....	29
Archeologie op 'De Poll'.....	30
Zestien Haalderse meisjes voeren een dans uit.....	36
Een krantenknipsel (47).....	38
Uut de ouwe deus - Rotonde.....	39
Zoals het was - Drie panden aan de Loostraat.....	40
Het houten huis aan de Teselaar	42
De ontwikkeling van de (glas)tuinbouw in Bemmelen en omstreken (2).	44
De Vossenpelsse kermis	63
Aanwinsten.....	69
Internetwetenswaardigheden	69
Agenda	70
Boeken	71
Advertenties 1957	72
Colofon	

Dit is de negenenvoertigste uitgave van het Kringblad.

Het voornemen bestaat het volgende nummer begin januari 2008 te laten verschijnen. Kopij voor dat nummer is welkom en kan bij de redactieleden of bij het secretariaat worden ingeleverd. Als uiterste datum voor het inleveren van kopij willen wij graag 10 november 2007 aanhouden.

Woord van de voorzitter

De vakanties zitten er weer op en voor u ligt het septembernummer van ons Kringblad met andermaal veel lezenswaardige artikelen. Daaronder een verslag van onze laatste activiteit van het voorjaar: de drukbezochte thema-avond van 22 mei jl. over het archeologisch onderzoek op 'De Poll'. Het onderzoeksrapport heeft boven verwachting veel belangstelling gekregen. Hiervan werden er 20 verkocht.

Normaliter blik ik hier in dit nummer even terug op de vakantieperiode en maak u deelgenoot van enkele reiservaringen. Ditmaal kijk ik met u terug op de weken voor de vakantie die voor het bestuur en alle betrokkenen erg zwaar zijn geweest. In ons meinummer meldde ik al dat Joop Verburg na zijn aangekondigde terugtreden met ernstige gezondheidsproblemen te kampen kreeg. Medio mei moest ons bestuurslid Maria Janssen zich plotseling terugtrekken vanwege een herseninfarct. Tot overmaat van ramp overleed in juni volkomen onverwacht ons bestuurslid Hannie te Lintel Hekkert. Haar overlijden heeft ons allen zeer aangegrepen. Hierna treft u in dit Kringblad een in memoriam aan.

Gelukkig kunnen we melden dat het herstel van Joop Verburg na diverse complicaties boven verwachting voorspoedig is verlopen. Inmiddels heeft Joop al weer enkele bijdragen geschreven voor ons Kringblad. Wij zijn erg blij met deze ontwikkeling en hopen dat hij ons als bestuur en redactie nog vele jaren in goede gezondheid als 'gewoon' kringlid bij zal kunnen staan.

Ook het herstel van Maria verloopt voorspoedig. Het is echter nog te vroeg om te voorspellen hoelang het zal duren voor ze weer de oude is.

De opeenvolgende gebeurtenissen hebben het bestuur op diverse momenten voor de vraag gesteld wat daarvan de consequenties zouden moeten zijn voor de taakverdeling binnen het bestuur en de omvang van de activiteiten van de kring. In het verleden hebben we al bij verschillende gelegenheden aan-gegeven versterking te kunnen gebruiken.

De oproepen hebben tot gevolg gehad dat diverse leden hebben aangegeven als vrijwilliger taken voor de kring te willen verrichten. En ook naar aanleiding van de recente gebeurtenissen hebben enkele leden te kennen gegeven ons terzijde te willen staan. We zijn daar blij mee. Dit ook omdat we het gevoel hebben, dat uit deze groep wellicht in de toekomst kandidaten zullen voortkomen voor functies in het bestuur.

Voor de korte termijn beschikt het bestuur, inclusief vrijwilligers, echter over te weinig menskracht om alle inmiddels vertrouwd geworden activiteiten op een kwalitatief verantwoorde wijze voort te zetten. Het bestuur heeft geconcludeerd dat de grenzen van wat -naast de normale werkzaamheden overdag- nog als een redelijke werklast voor een vrijetijdsbesteding kan worden aangemerkt, niet blijvend overschreden kunnen worden.

Met pijn in ons hart hebben we daarom inmiddels besloten om de succesvolle kalenderactie na 14 jaar stop te zetten. Wij hebben iedereen die onze kalender 2007 nog heeft gekocht inmiddels van dit besluit op de hoogte gesteld. Deze beslissing levert ons een aanzienlijke besparing op wat betreft mensuren. Het is echter wel een beslissing die ook financiële consequenties heeft (lees: contributieverhoging tot gevolg zal hebben).

Ook de openstellingstijden van onze kringhuisvesting wordt na de vakantie aangepast. Voorlopig is de openstelling voor publiek teruggebracht tot de eerste dinsdagavond van de maand, van 20.00 tot 22.00 uur. Op de overige dinsdagavonden en op de dinsdagochtenden zal wellicht door bestuur en vrijwilligers van de huisvesting bij 'De Kinkel' gebruik gemaakt worden voor diverse werkzaamheden, maar bezoekers kunnen er niet meer van uitgaan dat er op die tijdstippen altijd iemand aanwezig is. Op de eerste dinsdagavond van de maand zal er gegarandeerd wel bezetting zijn.

Door het nemen van deze maatregelen hopen we te kunnen waarborgen dat we ons Kringblad op het bekende niveau kunnen handhaven, leuke en interessante thema-avonden kunnen blijven organiseren en de jaarlijkse excursie op het programma kunnen houden. Daarnaast zullen we trachten mee te blijven draaien in monumentencommissie, straatnamencommissie en andere initiatieven met een structureel of incidenteel karakter. En we zullen doorgaan met het opbouwen van ons documentatiecentrum.

Uitbreiding van het bestuur blijft echter onverkort noodzakelijk, ook na het terugbrengen van onze taken. Vandaar nogmaals de oproep: beschikt u over vrije tijd en heeft u interesse in een bestuursfunctie, praat er met ons over.

Denkt u ook eens na over de optie om bijvoorbeeld gedurende een bepaalde periode mee te draaien als tweede secretaris of als tweede penningmeester. Het zou voor u een mogelijkheid kunnen zijn om geleidelijk naar een dergelijke functie toe te groeien en tegelijk onze werklast en ook onze kwetsbaarheid verminderen.

Marc Kocken

In memoriam Hannie te Lintel Hekkert - van Seuren

Hoewel ze al langer lid was van de kring, leerden we Hannie te Lintel Hekkert beter kennen toen ze een jaar of vijf geleden aangaf 'meer voor de kring te willen doen'. Als vrijwilliger hielp ze ons vanaf die tijd met het verwerken van documentatiemateriaal, het registreren van boeken en het verzorgen van koffie en thee op thema-avonden. Ze was behulpzaam bij het inrichten van onze huisvesting en ook bij de feestelijke opening daarvan. Jaarlijks leverde ze voorts haar aandeel bij het verspreiden van onze kalender. Daarnaast trad ze nog op als lid van de kascontrolecommissie. En recent begon ze met het schrijven voor ons Kringblad. Ze had immers meer vrije tijd gekregen nu ze haar studie

algemene cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit met succes had afgerond met het verdedigen van haar scriptie over bierbrouwerijen in Delft.

Toen het bestuur er op 13 maart jl. niet in slaagde om bij het aftreden van onze secretaris Joop Verburg een nieuw bestuurslid aan de algemene ledenvergadering voor te stellen, pakte ze ook deze uitdaging op door zich tijdens die vergadering aan te melden. Op 1 mei vergaderde Hannie voor het eerst mee als bestuurslid. We spraken af dat zij een tijd mee zou draaien en daarna aan zou geven welke specifieke taken zij op zich zou willen nemen. Van 'vrijblijvend' rondkijken was echter geen sprake meer, toen kort daarna Maria Janssen met ernstige gezondheidsproblemen uitviel. Hannie nam hierna als bestuurslid de zorg voor de ochtendopenstelling op dinsdag op zich, daarbij geholpen door Wil Bonder en Gerda Viergever. Daarmee kon 'de zaak' draaiend gehouden worden, hetgeen zonder haar niet gelukt zou zijn aangezien de overige drie bestuursleden overdag moeten werken.

Het was tijdens een van die dinsdagochtenden, om precies te zijn op 12 juni, dat Hannie plotseling dermate ernstige pijnklachten kreeg, dat ze met een ambulance naar het ziekenhuis moest worden afgevoerd. Aan het eind van die middag is zij overleden. Hannie was 68 jaar. Het tragische gebeuren was voor onze vrijwilligers en de leden van ons bestuur een grote schok.

Op zaterdag 16 juni namen bestuur en vrijwilligers van de kring afscheid van Hannie tijdens de crematieplechtigheid in Beuningen. Na afloop condoleerden we de familie, met wie wij de verbijstering over het plotselinge overlijden en het gemis delen.

Het bestuur

Het protestants christelijk onderwijs in Bemmelt

Voor de reformatie

In de omgeving van Bemmelt werd al in een vrij vroeg stadium onderwijs gegeven. Voor de reformatie, al vanaf de vroege middeleeuwen, werd dat gegeven door kloosterbroeders en -zusters. Zij gaven les in lezen en schrijven aan de kinderen waarvan de ouders het konden betalen. Er werden ook wel verhalen uit de geschiedenis of van grote reizen verteld, maar dat was een zaak van de leraar zelf en van enige overheidsverplichting was geen sprake. Daardoor waren mensen die konden lezen en schrijven uitzonderingen en het waren vooral de geestelijken die deze kunst machtig waren en die veel aan geschiedschrijving deden. Voor de uitvinding van de boekdrukkunst schreven zij ook boeken over om meerdere kopieën te hebben.

Na 1579

In het jaar 1579 werd de Unie van Utrecht gesloten. Daar beloofden de noordelijke Nederlanden (later provincies) elkaar te helpen in de strijd tegen de Spanjaarden. De zuidelijke Nederlanden hadden even tevoren in datzelfde jaar bij de Unie van Atrecht trouw beloofd aan de Spaanse koning. Bij de Unie van Utrecht werd mede bepaald dat de enige godsdienst, die in de noordelijke Nederlanden was toegestaan, de gereformeerde was. In die tijd werden de woorden 'gereformeerd' en 'hervormd' door elkaar gebruikt. Pas later is het onderscheid in twee (en meerdere) kerkgenootschappen ontstaan. Wij zouden nu het woord protestant gebruiken. In ieder geval was het uitoefenen van het katholieke geloof niet meer toegestaan. Mensen mochten wel katholiek zijn, maar niet ter kerke gaan in een katholieke kerk en voor de kinderen was er ook geen katholieke school. Die toestand zou zo blijven tot het eind van de achttiende eeuw.

Nu de kloosterbroeders geen onderwijs meer gaven, stelden verschillende gereformeerde kerken koster/schoolmeesters aan die in hun eigen woning, de kosterij, aan kinderen de eerste beginselen van het lezen en schrijven bijbrachten. De enige leerboeken waren de Bijbel, het Psalmboek en het Haneboek. Dat Haneboek was overigens maar zeer beperkt van omvang. Men kon het alfabet er in vinden in zowel Gotische als Latijnse letters (ongeveer de letters, die wij nu nog gebruiken) die werden nagetekend. Als leesoefeningen stonden er enkele moralistische teksten in die eindeloos herhaald werden.

Ook rekenen deed zijn intrede. Willem Bartjens, die in 1569 geboren was en in 1591 schoolmeester geworden, eerst in Amsterdam en later in Zwolle, gaf een eerste leerboek voor rekenen uit. Hoewel hij aanvankelijk Franse les gaf aan oudere leerlingen had de cijferkunst duidelijk zijn interesse. In 1604

publiceerde hij het leerboek 'Cijfferinge', in latere herdrukken genaamd 'De Vernieuwde Rekenkunst'. Nog steeds zegt men: "Volgens Bartjens is het"

Nog altijd waren aardrijkskunde en geschiedenis onderworpen aan de luimen en de kundigheid van de meester. Pas in 1876 verscheen het 'Beknopt leerboek der Aardrijkskunde' van P.R. Bos, die leraar was aan de Rijks HBS in Groningen. Daarbij behoorde ook een atlas: de eerste Bos-schoolatlas, die een jaar later verscheen. Daarin vinden we heel bijzondere kaarten: Nederland met nog de Zuiderzee, waarin de eilanden Wieringen, Urk, Schokland en Marken afzonderlijk te zien zijn. Op de kaart van Europa vinden we Duitsland inclusief een deel van Polen, Oostenrijk/Hongarije, inclusief Tsjechië en Slowakije, een veel groter Europees Turkije en een enorm, onverdeeld Rusland.

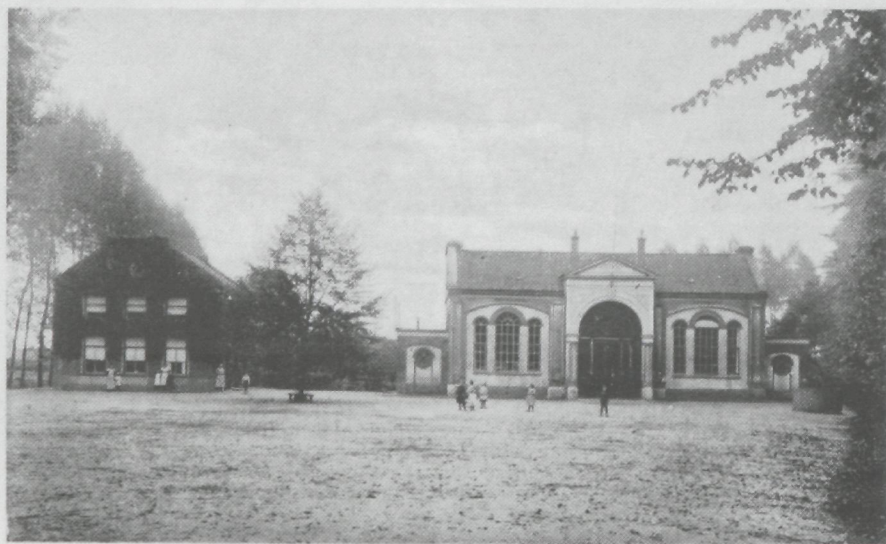
De (staatkundige) kaart van Europa uit de Bos-atlas van 1887. Polen is opgedeeld tussen Duitsland en Rusland. De dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije is aangegeven en de Balkan is een lappendeken.

Kinderen uit katholieke gezinnen

Een aantal katholieke kinderen uit Bemmelen gingen in Hulhuizen of Huissen naar school, omdat dat Kleefse enclaves waren en daar heerste godsdienstvrijheid. De ouders gingen daar ook ter kerke. Andere gezinnen stuurden hun kinderen

echter gewoon in Bemmeler naar de (protestantse) school. Daar waren ze welkom. Deze situatie zou nog voortduren tot 26 september 1864, toen uit Oirschot enige zusters Franciscanessen in de grote stal met koetshuis op 'De Poll' begonnen met een bewaarschool, een naaischool en een dagschool voor meisjes.

Niet alle kinderen gingen overigens naar een school. Dat ging allemaal op vrijwillige basis. Pas op 7 juli 1900 werd de leerplichtwet ingevoerd. Inmiddels waren er overal al openbare scholen opgericht. In Bemmeler was alleen een openbare jongensschool, gevestigd aan het Meestersplein, aangezien alle protestantse kinderen naar de hervormde school gingen en alle katholieke meisjes naar de zusters, die inmiddels hun school aan de Dorpsstraat hadden. 'De Poll', althans wat er van over was, was in die tijd in gebruik als rooms-katholieke pastorie.

Openbare School — Bemmeler.

De jongensschool op het Meestersplein (Foto: Ansichtencollectie J. Janssen).

Schoolmeesters

Helaas zijn de namen van verschillende schoolmeesters verloren gegaan. In de notulen en andere stukken van de kerkenraad, de directe baas van de meester, wordt slechts over 'de schoolmeester' gesproken, zonder zijn naam daarbij te vermelden. En toch was de meester een belangrijk persoon. Naast zijn eigenlijke beroep om de kinderen zoveel mogelijk kennis bij te brengen, was hij ook koster, voorlezer en voorzanger tijdens de kerkdiensten. Tevens was hij administrateur van de kerk en moest hij besluiten van de kerkenraad overbrengen aan de betrokkenen. Zo was er in 1720 onenigheid over de

plaats van de kerkbank, die eigendom was van *de vrouw Douairière van Someren*. De in haar opdracht verplaatste bank moest ze weer laten terugzetten. De meester mocht haar dat gaan aanzeggen. In 1735 kreeg de meester van de kerkenraad op zijn kop omdat hij *niet trouw genoeg in de kerk komt en omdat hij de kinderen onvoldoende bijbrengt over het Christelijk geloof*. In 1736 kreeg de meester er een klusje bij. Hij moest een boekhouding bijhouden over de armencollecten.

De eerste onderwijzer, die ik met naam en toenaam in de stukken tegenkwam, was meester Jan de Valck, die rond 1700 de Bemmelse jeugd veel nuttigs leerde. Daarna vinden we weer nauwelijks namen. Dit bleef zo tot bij het verslag van het afscheid op 85-jarige leeftijd van meester T. Kotwijk sr. Hij werd opgevolgd door zijn zoon, meester Joh. Kotwijk. Beide heren waren tevens in dienst als organist op het in 1775 gebouwde orgel.

In 1877, op 21 juni, werd als hoofdonderwijzer benoemd meester J.R. de Wildt. Hij zal de laatste bewoner zijn van de oude 'kosterij', ook wel het 'meestershuys' genoemd. Waar dat gestaan heeft, heb ik niet kunnen achterhalen. De inkomsten van de meester waren verdeeld over twee posten. De inkomsten uit de kosterijgoederen, voornamelijk huur van landerijen, die hij zelf moest innen. Daarnaast werd er schoolgeld geheven, volgens een eerste- en tweedeklasse tarief. Er was wel bepaald dat *in de zitplaatsen der kinderen dat geldelijk verschil niet opgemerkt zal mogen worden*. Mensen, die het schoolgeld niet konden betalen, konden aankloppen bij de diaconie. En verder had de meester nog een grote tuin....

Een nieuwe school

Bij zijn start als hoofdonderwijzer moest meester De Wildt, samen met een hulponderwijzer, lesgeven aan 47 jongens en 35 meisjes. Dat diende te gebeuren in het meestershuis. Dat was tenslotte nauwelijks meer te doen. Daarom werd in 1878 een nieuwe school gebouwd. Die school bestond uit twee lokalen en was tegen het eveneens nieuwe meestershuis aangebouwd. Er was een tussendeur, zodat de meester vanuit zijn huis de school betreden kon. Juist in 1878 waren enkele wettelijke bepalingen betreffende een schoolgebouw van kracht geworden. Zo moest er voor ieder kind 6 m³ frisse lucht beschikbaar zijn. Er werden grote ramen aangebracht, waarvan de bovenlichten opgezet konden worden. De vensterbanken moesten hoog genoeg zijn, want *de school was er om te leren en niet om naar buiten te kijken*.

Het meestershuis en de school staan er nog. Het woonhuis was wel erg groot en is tegenwoordig in twee woningen verdeeld. Als je voor het huis staat, zie je aan de linkerkant de oude school, momenteel in gebruik als verenigingsgebouw van de protestantse kerk onder de naam 'Koinonia' (gemeenschap).

De oude school. Daarachter zien we nog iets van het meestershuis.

Aan de rechterkant van het huis was een lagere uitbouw gerealiseerd: ooit was dat het koetshuis van de meester. Het was een enorm huis voor het meestersgezin. Maar de meester had ook nog studenten in de kost en soms werd er in het huis lesgegeven.

Dat een door de kerkenraad bestuurde school in den lande iets bijzonders was, lezen we in de notulen van een gezamenlijke kerkenraads- en kerkvoogdenvergadering in 1877. Daarin staat dat *het bestaan van een kerkelijke school als te Bemmelt gevestigd is, een exceptioneel geval is, wellicht eenig in ons land...*

In 1880 kreeg meester De Wildt een benoeming elders. Gelukkig was de school een geschikte hulponderwijzer rijk, meester C.H. Kuster, en de kerkenraad wilde hem wel als hoofdonderwijzer aanstellen. Maar de heer Kuster was niet in het bezit van de hoofdakte. Hij was wel met een studie in die richting bezig en daarom kreeg hij een benoeming als tijdelijk hoofd der school. Helaas zakte hij voor zijn examen, zodat de benoeming niet doorging. De kerkenraad vroeg toen of meester De Wildt terug wilde komen. Kennelijk was Bemmelt niet zo slecht bevallen, want hij kwam graag terug en hij heeft tot 1886 voor school en kerk in Bemmelt gewerkt.

Het meestershuis in 2000, toen al jaren bewoond door twee families. De rechtermuur van de gang, die midden door het huis liep, is nu de grens tussen de twee woningen.

Meester Pott

Hij volgde meester De Wildt op in 1886. Meester Pott gaf les aan 30 jongens en 37 meisjes. Een paar jaar later, in 1890, werd de *'Vereeniging tot oprichting en instandhouding ener Christelijke Bewaar-, Naai- en Breischool te Bemmelen in de Betuwe'* opgericht. Daar had de heer Pott waarschijnlijk mede de hand in want zijn schoonzus, mejuffrouw Holterman, werd benoemd tot lerares nuttige handwerken en later kreeg ze de hele naai- en breischool onder haar hoede. Waarschijnlijk was die school een soort afdeling van de gewone lagere school, want in de statuten van de vereniging staat, dat mocht die worden opgeheven, haar bezittingen aan de (lagere) school worden nagelaten. Lang zal die naai- en breischool niet bestaan hebben, want in latere stukken komen we er niets meer van tegen.

In 1898 had de school behoefte aan nieuwe schoolbanken. De oude waren, ondanks de zorgen van de meester, die daarvoor persoonlijk verantwoordelijk was, te oud en te wankel geworden. Er was een offerte gevraagd bij een meubelfabriek, maar de kerkenraad zocht slechts het model uit en vroeg timmerman Johan Schaeffer uit Bemmelen of hij deze voor dezelfde prijs kon maken als de meubelfabriek die voor de hele serie *f* 100 vroeg. Gezien het aantal leerlingen moeten dat toch rond de 35 tweepersoons banken geweest zijn. De heer Schaeffer ging akkoord en mocht ze leveren.

In 1899 werd de heer Pott benoemd in Zetten. Daar is hij tenslotte ook overleden. Maar aan Bemmeler schijnt hij wel zijn hart verpand te hebben, want zijn stoffelijk overschot kreeg een laatste rustplaats in een groot familiegraf op de begraafplaats aan de Teselaar in Bemmeler.

Meester Den Breejen

In hetzelfde jaar 1899 werd meester H. den Breejen benoemd als opvolger van de heer Pott. Ondertussen werd, al sinds de eerste helft van de negentiende eeuw, de schoolstrijd gevoerd. Het ging er om, of kinderen les kregen volgens christelijke principes (van welk geloof dan ook), of dat er slechts een algemene vorm van onderwijs was, niet afhankelijk van wat voor godsdienst dan ook. De ministerpresident J.R. Thorbecke was voorstander van één neutrale vorm van onderwijs, door de overheid geleid: de openbare school. Zijn opponent, G. Groen van Prinsterer, deed echter zijn uiterste best om onderwijs gebaseerd op geloofsovertuiging te promoten. Toen Thorbecke overleed in 1872 en Groen van Prinsterer in 1876, betekende dat nog lang niet het einde van de schoolstrijd.

Op 7 juli 1900 werd de leerplichtwet van kracht. Alle kinderen van 6 tot 12 jaar moesten naar school en de ouders moesten daarvoor schoolgeld betalen. Dat schoolgeld werd evenwel uitsluitend gebruikt voor het openbaar onderwijs. 'Allen eensgezind naar de openbare school'. Kinderen mochten wel schoolgaan op een zogenaamde bijzondere school, maar dat moesten de ouders zelf betalen naast het geheven rijksschoolgeld en voor velen viel dat niet mee. Daardoor was het armoe troef bij het bijzonder onderwijs.

Vandaar, dat meester Den Breejen het onderwijs aan de (toen) 55 kinderen alleen moest geven. Er was geen geld voor een hulponderwijzer en het rijk gaf daarvoor geen subsidie. Maar 55 kinderen tegelijkertijd les laten krijgen van één onderwijzer, was niet toegestaan. Er waren maar twee mogelijkheden: de school opheffen of het leerlingenaantal terugbrengen tot maximaal 48. Men besloot, dat alle kinderen, die niet in Bemmeler of Ressen woonden, van school verwijderd werden. Meester Den Breejen moest die kinderen op woensdag- en zaterdagmiddag (op zaterdagmorgen werd er nog les gegeven) zoveel mogelijk bijwerken.

De schoolstrijd zou nog duren tot 1920. Toen werd met de Lager Onderwijswet het bijzonder onderwijs gelijkgesteld aan het openbaar onderwijs. Twee jaar later gingen alle openbare scholen van de gemeente Bemmeler over naar het bijzonder (katholiek) onderwijs. Meester Den Breejen maakte dat in Bemmeler niet meer mee. Hij vertrok in 1907 naar Arnhem, waar hij per 1 mei werd aangesteld. Als opvolger werd benoemd meester R. Rijksen. Daar zat echter een maand tussen. Die werd opgevuld door de heer P.L. Bakker als tijdelijk hoofd.

Meester Rijkssen

In zijn benoemingsakte staat precies beschreven wat allemaal tot zijn taken behoorde. Hij was schoolhoofd, kachelstoker en schoonmaker van de school, administrateur, zowel van de school als van de kerk, koster en tijdens de kerkdiensten voorlezer, voorzanger, bediener bij doop, avondmaal en huwelijksinzegeningen en collectant in de kerk.

Toen de rijkssubsidie voor het salaris van een schoolhoofd langzaamaan wat hoger werd, kreeg meester Rijkssen slechts een aanstelling als koster titulair, aangezien de kerkvoogdij de extra inkomsten uit de kosterijgoederen zelf hard nodig had. Daar stond tegenover, dat het onderhoud van school en hoofdenwoning in het vervolg voor rekening van de kerkvoogdij kwam. Uit de kosterijgoederen werd aan de meester jaarlijks f 250 betaald. De kosterijgoederen waren overwegend stukken land, die verpacht waren en dus huur opbrachten. Zo waren er ook pastoriegoederen. De inkomsten daarvan werden voornamelijk gebruikt voor het traktement van de dominee. De kerkvoogdij ging over de financiën en regelde dat.

En toen brak de eerste wereldoorlog uit. In 1915 was te lezen in de kerkenraadsnotulen, dat *besloten wordt om aan het hoofd der school, de heer Rijkssen, die in deze tijden, nu door den Europeeschen oorlog alles zoo duur is lang niet toekan met de vergoeding van f 75 die hem bij zijn aanstelling werd toegezegd voor brandstoffen in de school enz. te vergoeden, wat hij deze winter te kort komt.* Dat tekort werd begroot op f 50. In 1918 was alles *door de groote oorlog zoo duur geworden*, dat de heer Rijkssen een eenmalige duurtetoeslag kreeg van f 250.

Meester Rijkssen overleed, na Bemmeler 22 jaar gediend te hebben, op 4 april 1929.

Meester Rietveld

Er werden sollicitanten opgeroepen en er bleef tenslotte een tweetal sollicitanten over, waarbij de stemmen staaften. De twee resterende kandidaten waren de heren G.W. Hartemink en G.Chr. Rietveld. De kerkenraad besloot tussen die twee te loten. De heer Rietveld was de gelukkige. Hij kreeg een aanstelling als hoofdonderwijzer, koster en voorlezer.

In die jaren kwamen veel leerlingen uit Ressen. Het waren er zoveel dat in Ressen werd overwogen weer met een eigen christelijke school te beginnen. Na veel overleg werd besloten een nieuwe school te bouwen voor de kinderen uit Ressen en Bemmeler. De school kwam aan de Ressenkant van Bemmeler aan de Teselaar. Architect was A.W. van 't Hullenaar. Op zaterdag 12 september 1931 werd de nieuwe school officieel geopend.

De oude school werd in gebruik genomen als verenigingsgebouw onder de naam 'Gebouw voor Christelijke belangen'. Aan de oostzijde werd een verhoogde keuken en een podium aangebouwd voor toneel- en zanguitvoeringen. Daaronder kwam een kelder voor de meester. De meester bleef dus na de ingebruikneming van de nieuwe school aan de Teselaar in de woning op het Oude Kerkhof wonen.

Een stel kinderen bij een feestje in de oude school op de trap aan de achterzijde.

Kwekeling met akte

Intussen was er in geheel Europa en daarbuiten sinds het begin van de twintiger jaren een grote economische crisis aan de gang. Ook het rijke Nederland kreeg daarmee te maken. Er moest door de regering fors bezuinigd worden. Ook op het onderwijs. Daar werd een nieuw fenomeen uitgevonden: de 'kwekeling met akte'.

Iemand, die in die dagen afstudeerde als onderwijzer kwam nauwelijks aan de slag. Om te bezuinigen had men de leerlingenschaal (het gemiddeld aantal leerlingen per onderwijzer) verhoogd. Daardoor waren minder leerkrachten nodig. Zodoende steeg de werkeloosheid onder onderwijzend personeel en helemaal onder pas afgestudeerden.

Nu had de minister bedacht, dat pas geslaagde onderwijzers een betere benoemingskans kregen, als ze vanuit enige ervaring konden solliciteren. Daarom werd hen toegestaan op vrijwillige basis in het onderwijs te gaan werken. Zonder salaris! Natuurlijk werden deze mensen overal ingezet. De meeste scholen hadden wel één of meer kwekelingen met akte in dienst. Daarom bedacht de minister dat de leerlingenschaal wel weer wat omhoog kon, omdat de klassen desondanks toch niet groter werden. Het gevolg was dat pas afgestudeerde leerkrachten jarenlang als 'kwekeling met akte' vrijwel gratis het onderwijs moesten dienen. Een idiote situatie!

In Bemmelen werd juffrouw Voerman benoemd als 'kwekeling met akte'. Om te zorgen dat ze niet helemaal voor niks moest werken, kreeg ze uit de schoolkas f 10 en offerden meester Rietveld f 2,50 en juffrouw Van Eck f 10 per maand, zodat er voor de nieuwe juf een fooi van f 22,50 beschikbaar was. En daarvoor moest ze nog dankbaar zijn ook!

Rond de Tweede Wereldoorlog

De eerste jaren van WO II gingen, althans voor de school, tamelijk ongemerkt voorbij. Door de bezetter werd het onderwijzend personeel redelijk met rust gelaten, want niemand had er belang bij dat de kinderen niet zouden worden opgevangen. Natuurlijk waren er ook bepalingen waar men niet blij mee was. Zo werden Joodse collega's ontslagen, mochten feestdagen rond de koninklijke familie niet meer gevierd worden en mocht het Wilhelmus niet meer worden gezongen. Vaderlandse liederen, die niet op Oranje sloegen, mochten echter weer wel, werden zelfs gepropageerd door de NSB. In de hoogste klassen moest de Duitse taal worden onderwezen. Natuurlijk werd daarmee zo veel mogelijk de hand gelicht en er woonde niemand in het dorp die dat aan de bezetter zou doorbrieven. Er woonden wel enkele NSB'ers, maar die werden volkomen vertrouwd. Ze zouden niemand kwaad doen.

Toen echter op 17 september 1944 de geallieerde aanval op onder meer Arnhem en Nijmegen begon en een aantal dagen later de eerste Engelse soldaten in Bemmelen verschenen, was het natuurlijk niet meer mogelijk om normaal onderwijs te geven. De mensen zaten in schuilkelders en het was levensgevaarlijk om bovengronds te komen. Toen het front zich stabiliseerde werd de bevolking geëvacueerd, op een aantal mannen na. Op het 'manneneiland' werd geen school gehouden.

Na de oorlog troffen de terugkomers een grotendeels in puin liggend Bemmelen aan. Ook de mooie school aan de Teselaar was niet gespaard gebleven. Duitse militairen hadden de tactiek van de verschroeide aarde toegepast en de school, die door de geallieerden eventueel als legeringsgebouw zou kunnen worden gebruikt, volledig verwoest.

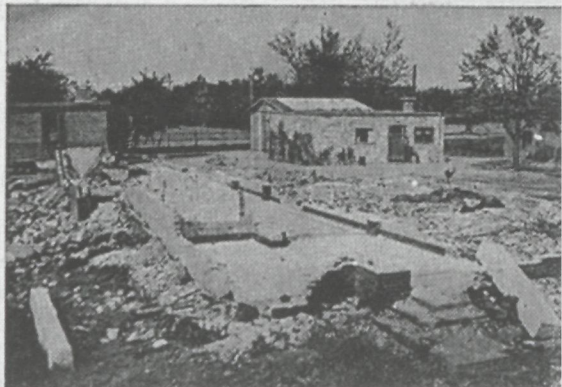

't Schoolgebouw te
Bemmel vóór
September 1944.

De opbrengst van deze kaarten komt geheel de Spaaractie van de kinderen ten goede, om het gebouw, dat in 1945 na noodherstel enigszins bruikbaar werd om 't onderwijs voort te zetten, definitief te herstellen. De schoolgaande jeugd vindt in dat gebouw dan een beter onderdak gedurende de tijd, dat nog op herbouw der school gewacht moet worden.

Prijs: 25 Cent.
MINIMUM-

't Schoolgebouw na de
verwoesting met een
noodwoning op het
schoolterrein

Meester Rietveld begon, samen met juffrouw Van Eck, de school weer op te bouwen. Kort voor de oorlog had juffrouw J.A. Speijers een tijd aan de school gewerkt en Rietveld benaderde haar -ze werkte toen in Gramsbergen- met de vraag of ze ook bereid was mee te helpen. Dat bleek zo te zijn.

Het was wel improviseren. Er werd onderwijs gegeven in de vroegere school aan het Oude Kerkhof, in de woonkamer van de familie Rietveld, die nog altijd in het meestershuis naast de oude school woonde, en op de zolder van de pastorie in Ressen.

De nieuwe school

Ondertussen werd gesproken over het samensmelten van de christelijke scholen van Bemmelen, Huissen, Angeren en Gendt. Uiteindelijk bleef een samengaan over van Bemmelen met Gendt, met inbegrip van twee gezinnen uit Doornenburg. Het Gendtse hoofd der school, de heer Hietkamp, ging met pensioen en de gemeente Gendt beloofde voor vervoer met een schoolbus naar Bemmelen te zorgen. Later konden Ambonese kinderen uit het Haalderense kamp ook van die schoolbus gebruik maken.

Een onderwijzeres, mevrouw Van der Lely, ging in Gendt wonen en zij reisde met de schoolbus mee, zodat er tijdens de rit toezicht was.

De nieuwe school en het daarnaast staande meestershuis werden gebouwd in 1950. De Teselaar was nog klinkerstraat.

De Bemmelse kerkenraad ging over tot het benoemen van een, namens haar optredende, bestuurscommissie. Die bestond uit de predikant van Bemmelen als voorzitter, drie door de kerkenraden van Gendt, Bemmelen en Ressen aangewezen leden en drie leden, gekozen door de ouders. Er werd daarna gesproken over de 'School der hervormde gemeenten Bemmelen, Gendt en Ressen'.

In 1950 werd op de oude fundamenteën van de school aan de Teselaar een nieuw schoolgebouw gezet. Het ontwerp was van de heer P. van Wezel, gemeentearchitect. Dat gebouw staat er nog steeds, zij het dat het in de loop der jaren is uitgebreid.

Eveneens in 1950 werd naast de school een hoofdenwoning gebouwd met bijbehorende kantoorruimte. De heer Rietveld hield daar, naast zijn werkzaamheden als schoolhoofd, zitting als directeur van de Raiffeisenbank. Toen deze bank later werd verplaatst naar het pand Teselaar 10, betrok juffrouw Speijers het kantoorgedeelte. Dat was in het eerste ontwerp ook bedoeld als woning.

In 1950 werd een feestelijke optocht gehouden. We zien vanaf vooraan onder meer Joke van de Pol, Ans van de Pol, Nellie Arnoldussen en Neeltje van der Horst. Jaap Ederveen draagt de vlag. In de geruite jurk loopt Marietje Frentz. Onder de arm van juffrouw Speijers zien we Greet Geersing. Even verderop in de rij met hoed, loopt de heer Rietveld.

In 1955 werd een kleuterschool opgericht. Die werd in eerste instantie ondergebracht in een cafézaaltje. Juffrouw A.M. van der Heijden werd aangesteld als hoofdleidster van deze kleuterschool. Meteen werd begonnen met de bouw van een houten noodschool. Bouwer was de firma Arend Koenders. Na een aantal jaren groeide de kleuterschool flink en een tweede lokaal was nodig. Dat werd opgezet tussen de kerk en de oude school in.

De heer en mevrouw Rietveld bij zijn afscheid van de schooljeugd in 1965. Het feest werd gehouden in zaal Ebbers.

Wat verder volgde

In 1965 nam de heer Rietveld wegens pensionering afscheid van de school. Hij werd opgevolgd door ondergetekende. Twee weken nadat ik het roer had overgenomen, is de heer Rietveld helaas overleden.

De school groeide intussen voorspoedig. In Rietvelds tijd was al een vierde lokaal aangebouwd en een vijfde lokaal werd nodig.

De bestuurscommissie bleek toch niet te functioneren zoals men wenste. In 1973 werd de 'Vereniging voor Prot. Christelijk Kleuter- en Basisonderwijs te Bemmelen en Omstreken' opgericht. Daarmee kwam een eind aan de kerkenraadsschool. Via een prijsvraag onder de ouders kreeg de school de naam 'De Borgwal'.

De nieuwe school op Het Hoog.

In 1984 werd op Het Hoog een nieuwe school gebouwd. Architect was Jan Verhoeven. Bij het samenvoegen van de kleuter- en lagere school per 1 augustus 1985 trad ik af als schoolhoofd, maar ik bleef nog tot mijn pensionering verder werken als leraar. Mevrouw Van der Heijden moest om gezondheidsredenen de school verlaten. De school werd officieel een basisschool, hoewel die benaming al een aantal jaren in gebruik was, de leerkrachten werden leraren en het hoofd werd directeur.

Als nieuwe directeur werd in 1985 benoemd de heer J.S. Luiten. Hij bleef aan De Borgwal verbonden tot 2002, waarna hij werd opgevolgd door de heer B. van der Ent.

Na het aantreden van deze nieuwe directeur werd het onderwijs omgebouwd naar het Daltonsysteem, zodat er nu gesproken wordt van een 'Daltonschool'.

Van der Ent aanvaarde onlangs een benoeming elders. Een nieuwe directeur was ten tijde van het samenstellen van deze bijdrage over de geschiedenis van het protestants christelijk onderwijs in Bemmelen nog niet benoemd.

Het oude schoolgebouw aan de Teselaar staat er nog. Het werd verbouwd tot een twaalftal wooneenheden voor één, soms twee personen. De oude kleuterlokalen aan de Oude Kerkhof werden afgebroken.

Joop Verburg

Cursussen Gelders Archief

In het Gelders Archief wordt in het najaar 2007 een aantal cursussen gegeven voor liefhebbers van historie en/of genealogie. De volgende cursussen wil ik onder uw aandacht brengen:

- 'Oud schrift voor beginners': 7 dinsdagen (vanaf 25 september),
- 'Genealogie voor beginners, workshop': 1 dag (26 november),
- 'Internet en genealogie, workshop': 1 dag (8 oktober),
- 'Internet en historisch onderzoek, workshop': 1 dag (10 december),
- 'Historische cartografie': 2 dinsdagen (25 september en 2 oktober).

Daarnaast wordt er een rondleiding gegeven in de door de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog gebouwde bunker 'Diogenes' te Schaarsbergen.

Zie ook de website van het Gelders Archief: <http://www.geldersarchief.nl/> en dan onder 'organisatie' en 'wat doen wij'.

Adri Stuart

Nieuws uit de krant van 100 jaar geleden

Koninginnedag 1907

Bemmel. Zaterdag is voor de eerste maal hier de verjaardag van H.M. Koningin Wilhelmina op enigszins feestelijke wijze gevierd. De fietsclub en de harmonie U.D.I. hadden zich er voor gespannen en dank zij de onder-vonden medewerking is de feestdag uitstekend van stapel gelopen.

's Morgens half acht ving een kanonnade aan, die geruimen tijd aanhield, en het sein gaf tot algemeene feestviering. Om 9 uur werd een optocht gehouden door de harmonie, fietsclub, het schoolpersoneel met de school-kinderen en had een aubade plaats voor het gemeentehuis. Hier werd een toespraak gehouden door den Voorzitter der beide vereenigingen, die door de burgemeester werd beantwoord, waarbij deze bedankte voor de gebrach-te hulde aan H.M. de Koningin en het Vorstenhuis. De kinderen hieven ver-schillende volksliederen aan, die door U.D.I. werden begeleid. De optocht werd vervolgens voortgezet, om op het feestterrein bij de school te worden ontbonden. Dit terrein was zeer mooi versierd; beschenen door een vrien-delijk Oranjezonnetje, kwam deze versiering geheel tot haar recht. In de laan van de Leemkuil werden de kinderen onthaald op reepen chocolade en sui-kergoed. Die der Bijzondere School, welke wel den optocht hadden medege-maakt, deden even als altijd een uitstapje, ditmaal naar 't Groenewoud.

Ten half twee vingen de volksspelen aan op het feestterrein. Ook nu weder waren harmonie en fietsclub tegenwoordig. Deze spelen waren eerst te half zeven afgelopen en menig gelukkige winner of winster ging met een aardig prijsje naar huis. Ook verscheen nog de oud-burgemeester, de heer van der Monde op het feestterrein. Het feest werd besloten met een bal voor leden van harmonie en fietsclub, dat nog al vrij druk bezocht was. Alles is prachtig van stapel gelopen en zeker heeft men geen spijt van pogingen te hebben gedaan tot deze feestviering.

Gerard Sommers

Uit: 'De Betuwe' van zaterdag 7 september 1907. Weekblad 'De Betuwe' op microfiche. De Gelderland Bibliotheek van Bibliotheek Arnhem.

Jubileumboek 100 jaar Oranjecomité Bemmel-Ressen

Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan is de geschiedenis van het Oranje-comité op papier gezet. Het boek beschrijft de viering van Koninginnedag in Bemmel, maar ook de gemeenschap die Bemmel vroeger was. Er was een sterke verbondenheid onder de mensen. Het verenigingsleven speelde een grote rol en het hele dorp was betrokken bij de jaarlijkse festiviteiten en jubilea.

Het boek is op 31 augustus officieel gepresenteerd en is sinds 1 september te koop bij Boekhandel Polman. De prijs bedraagt € 14,95.

Warme herinneringen aan de Koude Oorlog

Op maandag 27 mei 1963 traden Gé Neuteboom uit Leiden en Lies Kuster uit Angeren op 'De Kinkelenburg' in Bemmelen in het huwelijk. Ruim 44 jaar later zocht ik beiden op in hun woonplaats Bostel. Met Gé en Lies sprak ik over de geheime locatie waar zij elkaar in 1956 leerden kennen en over de bijzondere omstandigheden die daar toen golden. Deze bijdrage brengt ons terug naar de tijd van de Koude Oorlog.

De dreiging van een Russische inval en de aanleg van de IJssellinie

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog was de Russische aanwezigheid in Oost-Duitsland voor West-Europa geleidelijk aan dreigender geworden. Bij de Russische blokkade van West-Berlijn was de spanning hoog opgelopen. Na staatsgrepen in Polen en Tsjecho-Slowakije had Rusland een grote militaire overmacht in Oost-Duitsland, Polen en West-Rusland opgebouwd.

In NAVO-verband kozen de Britten en de Fransen er voor om bij een Russische inval de verdediging van West-Europa te voeren vanachter de rivier de Rijn. Dit betekende dat het noordelijke deel van Nederland bij een inval vanuit het oosten eigenlijk zonder strijd in Russische handen zou vallen. Om dat niet te laten gebeuren werd door de Nederlandse regering, overigens zonder medeweten van de Tweede Kamer, groen licht gegeven voor de IJssellinie. Door drijvende stuwen dwars op de rivier te laten afzinken, zouden in tijd van nood bij Bemmelen, Arnhem en Olst respectievelijk de Waal, de Rijn en de IJssel tegelijkertijd worden afgesloten. Als gevolg hiervan zouden brede gebieden aan weerszijden van de betreffende rivieren onder water komen te staan. Hierdoor zou een snelle opmars van Russische tanks naar het midden en westen van Nederland moeten worden verhinderd.

Het realiseren van de drie stuwen was een waterbouwkundige prestatie van zeer hoog niveau. Het gebeurde onder de diepste geheimhouding, ook al was er een kapitaal voor uitgetrokken. Vanuit Rijkswaterstaat was de Dienst Speciale Werken met de uitvoering belast. Civiele en militaire ingenieurs werkten eendrachtig samen aan het project dat de schuilnaam 'noodbruggen pontonplan' kreeg. Behalve de varende objecten, waren bijkomende inundatiewerken noodzakelijk. De dijk dwars door de Betuwe parallel aan de spoorlijn tussen Arnhem en Nijmegen was hiervan een onderdeel, inclusief de speciale voorzieningen daarin op de plaatsen waar deze dijk door de Linge of de oude rijksweg bij Lent werd gekruist. De werken omvatten ook een groot aantal militaire objecten op beide rivieroeveren. Daarmee moest voorkomen worden dat de stuwen al direct bij aanvang van de strijd door de vijand werden uitgeschakeld. Onder meer met mitrailleurstellingen, lucht-doelgeschut en ingebetonnerde tanks moest benadering van de stuwen zowel over de rivier, door de lucht als over land worden tegengegaan.

Voor het burger en militair personeel, belast met de bewaking, het onderhoud en het bedienen van de drijvende stuwven, werden verblijven bij de stuwven gerealiseerd, waaronder van operatiekamers voorziene noodhospitalen. De 230 meter lange Bemmelse Waalstuw lag in een daarvoor speciaal aangelegde berghaven ten westen van de steenfabriek. In het midden van de jaren vijftig was de aanleg van het gehele 'Object Nijmegen' gereed.

Op deze foto uit april 1962 is rechtsboven de donkere 230 meter lange Waalstuw te zien, gelegen in de berghaven, rechts boven de steenfabriek. Op de voorgrond het dorp Haalderen, waar de bebouwing aan de noordkant van de van der Mondeweg geleidelijk op gang komt. Achter de noodwoningen aan de Ambachtstraat hangt de was te drogen. Het water staat nog hoog in de polder. Aan de bovenrand van de foto is nog de Waalbrug bij Nijmegen te herkennen.

In dienst bij de Dienst Speciale Werken

Mevrouw Neuteboom, toen nog Lies Kuster, was 16 jaar toen zij in 1954 in Bommel haar Mulo-diploma haalde en op zoek ging naar werk. Lies woonde in Angeren. Het was de gepensioneerde politieagent Stevens uit Angeren op wiens aanbeveling Lies solliciteerde bij de Dienst Speciale Werken. Stevens deed in die jaren zelf ook nog werkzaamheden voor die dienst op het object in Bommel. Het benaderen van een geschikte kandidaat door Stevens is wellicht al te zien als een eerste fase van de zware screening die Lies moest ondergaan voordat zij werd aangesteld. Maar niet alleen zijzelf werd daarbij gescreend, ook de antecedenten van haar familieleden werden uitgebreid onderzocht voordat zij aan de slag kon.

In het midden van 1954 kon Lies beginnen als administratieve kracht op het object in Bommel. In een van de daar opgetrokken barakken werkte zij voor de waterbouwkundig ingenieur Magdeleins, de werktuigbouwkundige Phoelich en de boekhouder Kokken. In haar dagelijkse werk had ze het meeste te maken met laatstgenoemde.

Vanaf de eerste dag werd haar ingeprent dat alles wat haar in haar werk onder ogen kwam geheim was. Overal stonden stempels op "Geheim", "Zeer geheim" of "Vertrouwelijk" en enveloppen werden bovendien verzegeld met een lakstempel. Bij de wachtposten langs de toegangswegen moest je je bekend maken. Fotograferen was verboden. Praten over het object of het werk was uit den boze. Het zit er heel diep in bij Lies. Nu nog lijkt zij een zekere schroom te moeten overwinnen, voordat ze open over haar werk in die tijd kan spreken. Wat haar door haar collega's ook werd ingeprent, was om zich vooral niet in te laten met het op het object aanwezige militaire personeel. Maar op dat punt had Lies zichzelf echter toch niet helemaal in de hand.

In de zomer van 1956 leerde ze op het object een leuke dienstplichtige sergeant uit Leiden kennen: Gé Neuteboom. Het eerste contact herinnert ze zich nog goed, ook wat ze zei: *"Sergeant, er is telefoon voor u!"* Met hem ging ze naar de Gendtse kermis. Ze probeerden het voor de mensen op het object nog stil te houden. Maar toen een dienstkameraad van Gé uit de omgeving van Leiden afzwaaide en zich tegen Lies liet ontvallen: *"Jou zie ik nog wel eens in de buurt!"* was het voor iedereen wel duidelijk.

Er werd door haar leidinggevendenden overigens verder geen punt gemaakt van haar relatie. Omdat Lies en Gé afspraken op het object altijd 'zakelijk' met elkaar om te gaan, was daar ook geen aanleiding toe.

Aan het eind van 1956 zwaaide Gé af. Lies zou nog tot midden 1957 in Bemmeler werken. Daarna kwam zij op het kantoor van de Dienst Speciale Werken aan de Zypendaalseweg in Arnhem te werken, waar ze later cheffin op de typekamer was. Daar zou ze nog blijven tot haar trouwen in 1963.

Als dienstplichtig sergeant in Bemmeler gelegerd

Gé Neuteboom uit Leiden was 20 jaar toen hij in 1955 als dienstplichtige moest opkomen. Hij doorliep met succes de kaderopleiding aan de Genieschool te Soesterberg en de Vaar- en Duikerschool van de Genie in Geertruidenberg. Hierna werd hij als sergeant van het 112e Pontonniers Bataljon uit Keizersveer geplaatst bij de C-compagnie op Schaarsbergen. Van deze genie-eenheid was een peloton in Bemmeler belast met operationele taken rond de Waalstuw. Van begin tot eind 1956 maakte Gé deel uit van dat peloton. Naast het geniepeloton was in Bemmeler ook een peloton van Van Heutz uit Grave gelegerd. Die militairen waren belast met de 24-uurs bewaking van de stuw en alle toegangswegen daar naar toe. Zij verrichtten hun diensten altijd gewapend, hun geweren met scherp geladen. Op het complex in Bemmeler stonden afzonderlijke verblijven voor de manschappen van de genie en die van Van Heutz.

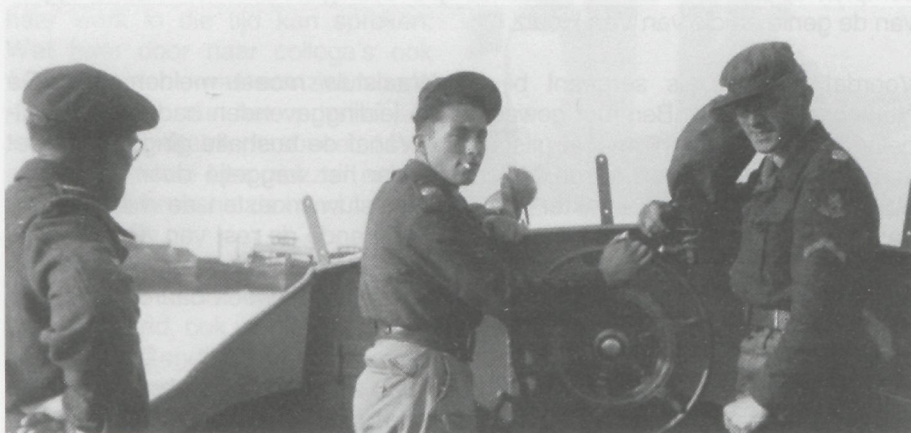
Voordat hij zich als sergeant bij de Waalstuw moest melden, was Gé Neuteboom nooit in Bemmeler geweest. Zijn leidinggevendenden hadden hem uitgelegd bij welk café hij moest uitstappen. Vanaf de bushalte ging het te voet verder, naar de dijk en bij de Molenwei over het weggetje door de polder. Vanwege het geheime karakter van de Waalstuw moesten de militairen die daar lagen altijd in burgerkleding reizen. Gedurende de rest van zijn dienstdaag in Bemmeler zou hij één keer in de twee weken naar huis mogen. Op maandagochtend moest hij zich melden. Op de vrijdag van de week daarop mocht hij dan tegen de avond naar huis vertrekken.

Het geniepeloton in Bemmeler waarvan Gé sergeant was, bestond uit 2 sergeants-onderofficieren en 15 manschappen. De legering van de militairen ter plaatse was naar de huidige maatstaven primitief te noemen. De mannen

sliepen in stapelbedden van 3 hoog. Voor de beide sergeants was er een apart hoekje in dezelfde ruimte. De maaltijden werden geleverd door de luchtmachtkazerne in Nijmegen: voor 15 personen uit de manschappenkantine en voor 2 uit de onderofficiersmess.

Op het object waren de militairen verstoken van de voorzieningen die normaal in een kazerne te vinden waren. Om te kunnen douchen moesten de mannen naar het Wit-Gele Kruisgebouw in het dorp. Niettemin werden zij ook in Bommel wel voorzien van de nodige geestelijke verzorging. En nadat ze op een keer aan een bezoekende dominee te kennen hadden gegeven graag wat naar muziek te willen luisteren, werd korte tijd later door de Dienst Welzijnszorg een pick-up geschonken, zodat er voortaan wel een plaatje kon worden gedraaid. Overigens was het de mannen ook toegestaan, mits onder begeleiding van een sergeant, om 's avonds het object te verlaten en bijvoorbeeld in Nijmegen een bioscoop te bezoeken.

Voor de uitoefening van hun taken zaten de geniesoldaten vaak op de Waal. Daarvoor hadden ze de beschikking over een zestal stalen motorschepen met benzinemotor, waarmee ze naast controletaken ook sleepwerk konden verrichten. Vanuit hun vaartuigen zagen ze toe op naleving van het ankerverbod; schepen mochten in de nabijheid van het object niet stil gaan liggen. Verder was het verboden om vanaf de rivier foto's te maken en ook daarop moest worden toegezien. De boten werden eveneens gebruikt voor het overzetten van soldaten van Van Heutz, die aan beide zijden van de rivier wacht moesten lopen, of van burgerpersoneel dat onderhoudswerkzaamheden aan het object moest verrichten. En verder werden er regelmatig bezoekers mee rond gevaren. Onder hen waren hoge NAVO-generaals, maar ook bijvoorbeeld Cornelis Staf, die van 1951 tot 1959 Minister van Oorlog was.

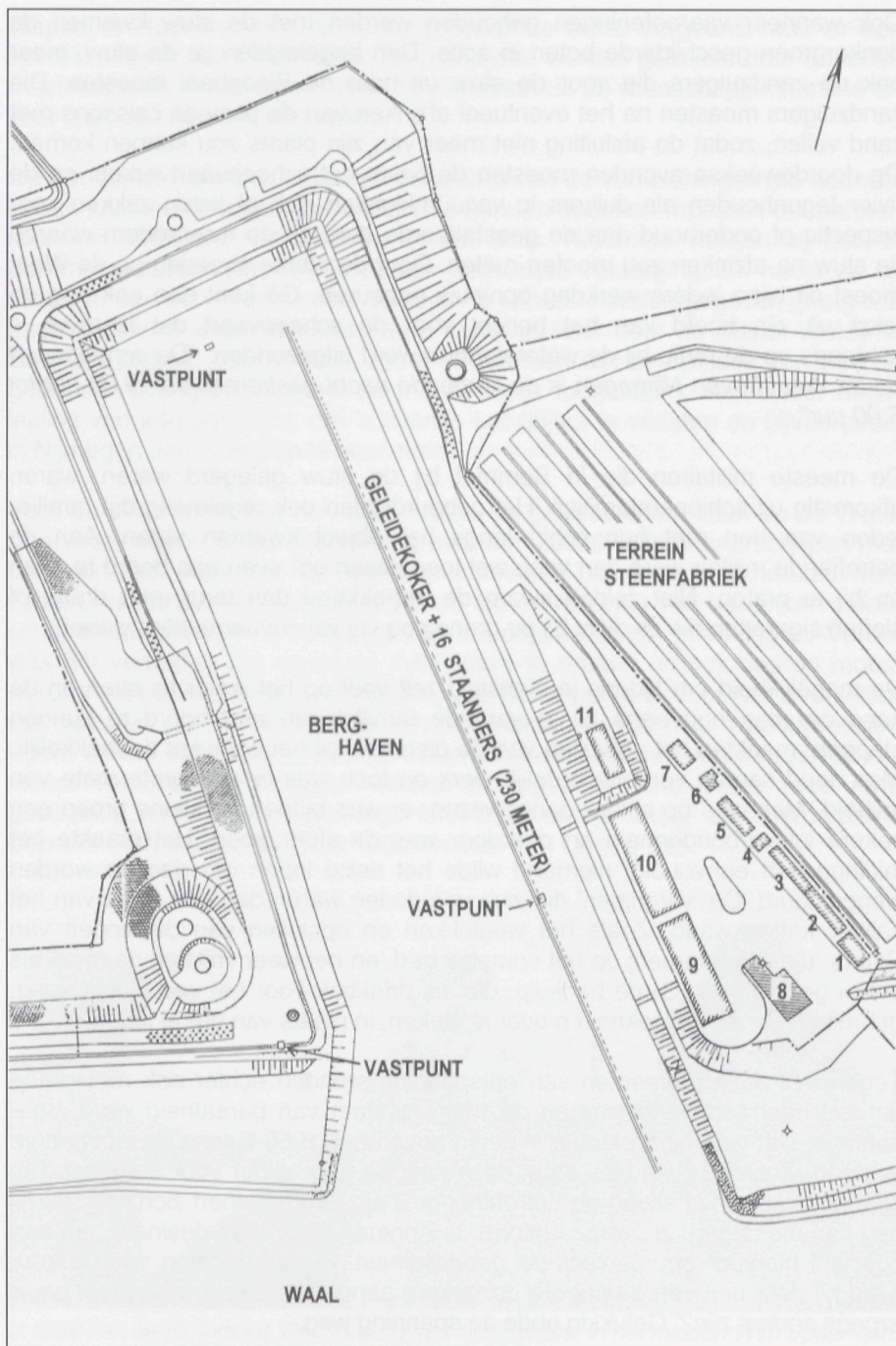
In actie met de motorboot. Rechts sergeant Neuteboom, in het midden Wim Spaarman.

Ook wanneer vaar oefeningen gehouden werden met de stuw kwamen de donkergroen geschilderde boten in actie. Dan begeleidden ze de stuw, maar ook de zandzuigers die voor de stuw uit naar de Bisonbaai moesten. Die zandzuigers moesten na het eventueel afzinken van de stuw de caissons met zand vullen, zodat de afsluiting niet meer van zijn plaats zou kunnen komen. Op doordeweekse avonden moesten de boten het scheepvaartverkeer op de rivier tegenhouden als duikers in vacuüm klokken zich af lieten zakken voor inspectie of onderhoud aan de geasfalteerde dam op de rivierbodem waarop de stuw na afzinken zou moeten rusten. Door de sterke stroming op de Waal moest dit bijna iedere werkdag opnieuw gebeuren. Gé kent dan ook nog de tekst uit zijn hoofd van het bericht voor de scheepvaart dat hierover 's ochtends op de radio bij de waterstanden werd uitgezonden: *"De scheepvaart op de Waal boven Nijmegen is de komende nacht gestremd van 19.00 uur tot 6.00 uur"*.

De meeste militairen die in Bommel bij de stuw gelegerd waren, waren afkomstig uit schippersfamilies. Het gebeurde dan ook regelmatig dat familieleden van hen met hun schip langs het object kwamen varen. Aan de betreffende militair werd dan vaak wel toegestaan om even aan boord te gaan en bij te praten. Niet zelden kwam de betrokkene dan terug met drank of sloffen sigaretten die zo dicht bij de grens nog vrij van invoerrechten waren.

De mogelijkheid om tijdens je dienstdienst zelf veel op het water te zitten en de kans om dan nog eens bij je varende familieleden aan boord te kunnen stappen, maakten het vervullen van de dienstdienst bij het complex aantrekkelijk. Men deed samen verantwoordelijk werk en toch was er een grote mate van vrijheid. Men was op elkaar aangewezen, er was binnen de kleine groep een zekere lotsverbondenheid en daardoor was de sfeer goed. Het maakte het leidinggeven eenvoudig; niemand wilde het risico lopen om daar te worden weggestuurd. De 'vergripen' die zich voordeden waren dan ook meer van het kaliber kattenkwaad. Zoals het wegglokken en opsluiten van de kippen van Peters, die zijn boerderij op het complex had, en het weer vrijlaten daarvan als het ei gelegd was. Of de badkuip, die als drinkbak voor het vee dienst deed, gebruiken om de insteekhaven over te steken, in plaats van om te lopen.

Tegenover deze momenten van ontspanning stonden echter ook momenten dat het heel spannend was en de hoogste staat van paraatheid werd afgekondigd. Dat was eind oktober – begin november 1956 tijdens de Hongaarse opstand. Zowel Gé als Lies staat deze periode nog helder voor de geest. Die spanning werd niet alleen op het object gevoeld. Gé herinnert zich nog dat hij een van die dagen, in militair uniform, in Angeren in de kerk deelnam aan een speciaal hiervoor georganiseerde gebedsdienst. Bij het verlaten van de kerk werd hij door een van de andere bezoekers aangesproken: *"Moet jij niet gauw ergens anders zijn?"* Gelukkig ebde de spanning weg.

Hiernaast een bewerkt detail van een tekening van de directe omgeving van de berghaven op basis van een kaart van Gé Neuteboom; in de loop van de tijd werden diverse opstellen vervangen of aangepast. Op meerdere plaatsen rond de berghaven zijn cirkelvormige stellingen te zien; hier bevonden zich ingebetonnerde tanks, uitgerust met kanonnen en mitrailleurs. Ook verder van de haven af was, aan beide zijden van de rivier, een groot aantal soortgelijke verdedigingsposten gebouwd om aanvallen op de stuw af te slaan. Stroomopwaarts waren ter hoogte van 'Kamtsjatka' op de Waal voorzieningen aangebracht voor netversperringen. Daarmee konden op de rivier eventuele vijandelijke duikers, drijvende mijnen en vaartuigen worden opgevangen. De gebouwen op de tekening ten oosten van de berghaven zijn: 1. Directiekeet aannemer; 2. Fietsenstalling; 3. Oliemagazijn; 4. Militair magazijn; 5. Idem; 6. Transformatorhuis; 7. Militair magazijn; 8. Boerderij van Peters; 9. Loods Dienst Speciale Werken; 10. Loods voor netversperring; 11. Wachtbarak militairen. De 'vastpunten' die in de haven en op de rivieroever waren aangebracht, dienden om de stuw met kabels via lieren te kunnen manoeuvreren; het gevaarte beschikte niet over eigen aandrijving.

De stuw in Bemmelen heeft gelukkig nooit zijn effectiviteit hoeven te bewijzen. In het midden van de jaren zestig is het geheel gesloopt. West-Duitsland was lid van de NAVO geworden en de verdedigingslinie voor West-Europa kon daardoor opschuiven naar het oosten.

Warme herinneringen

Eind 1956 zwaaide Gé Neuteboom af. Hij vertrok naar de Politieschool en kwam na het afronden van die opleiding bij de Gemeentepolitie in Boxtel terecht. Lies bleef tot midden 1957 werkzaam op het object in Bemmelen en kwam daarna voor haar werkgever op het kantoor in Arnhem te werken. Gé en Lies trouwden in 1963 en gingen vervolgens in Boxtel wonen.

Ze herinneren zich nog dat er op de dag van hun trouwen een oefening bij de Waalstuw was; dergelijke oefeningen, meestal van een paar dagen, werden een keer of drie per jaar gehouden. Als gevolg daarvan verscheen het uitgenodigde personeel van het complex pas laat op het feest en bovendien in uniform. Ze moeten beiden nu nog lachen als ze zich weer de beelden voor ogen halen van het burgerpersoneel dat zich tijdens dergelijke oefenperiodes in veelal te strak zittend militair tenue moest kleden. En als ze denken aan de lol die men dan samen had. Ook de andere mooie herinneringen uit de tijd bij het complex koesteren beiden.

Ze zijn nadien ook nog wel eens teruggeweest op de plaats naast de steenfabriek waar ooit de insteekhaven en de bijbehorende voorzieningen lagen. Doordat ze de situatie van vroeger kenden, konden ze nog veel aanknopingspunten vinden. Voor veel mensen uit de streek is de Waalstuw bij Bemmelen altijd een goed bewaard geheim gebleven. Misschien dat dat weer iets is veranderd nu Gé en Lies Neuteboom hun herinneringen aan deze tijd met ons hebben willen delen.

Gerard Sommers

Is er nog toekomst voor de IJssellinie in Bemmelerwaard?

Direct na het buiten gebruik stellen van de Waalstuw bij Bemmelerwaard begon de sloop van dit verdedigingsobject met bijbehorende voorzieningen. Ook bij Olst en Arnhem ondergingen de objecten dit trieste lot. Het duurde ruim 35 jaar voordat alom het besef doordrong dat daarmee toch wel al te abrupt de tastbare herinneringen aan een zeer belangrijke periode uit onze recente geschiedenis zijn weggevaagd. De laatste jaren zijn diverse initiatieven ontstaan tot behoud van wat nog resteert en tot het meer of opnieuw zichtbaar maken van wat door gebrek aan kennis of gebrek aan onderhoud aan het oog werd onttrokken. Bij onze kring was op 31 oktober 2002 de heer Ir. J. van Overeem te gast, die vanaf 1951 betrokken was bij het ontwikkelen van de IJssellinie. Tezamen met de heer P.C. van Kerkum, Brigadegeneraal b.d., en de heer Westendorp, secretaris van de Stichting Menno van Coehoorn, overtuigde hij ons bestuur en 140 belangstellenden op die thema-avond van het belang om op te komen voor wat nog resteert van dit indrukwekkende verdedigingswerk.

Dezer dagen dient de gemeenteraad van Lingewaard een beslissing te nemen die verstrekende gevolgen zal hebben voor de Bemmelerwaard restanten van de IJssellinie. Het houdt verband met plannen van de steenfabriek om uit te breiden op het terrein van de voormalige insteekhaven. Ten behoeve van de besluitvorming is inmiddels onderzoek en vervolgonderzoek uitgevoerd in opdracht van de gemeente Lingewaard. In het rapport betreffende het vervolgonderzoek is een inventarisatie opgenomen van datgene wat nog resteert van de IJssellinie. De onderzoekers spreken van verrassende uitkomsten. Ons lijkt duidelijk dat de in het verleden gehanteerde geheimhouding de reden is dat te veel mensen nog te weinig van de IJssellinie af weten en daardoor de vele restanten daarvan nog steeds niet als zodanig herkennen. Gebrek aan kennis mag echter vanwege de omvangrijke documentatie die inmiddels beschikbaar is geen excuus meer zijn voor het verder laten verdwijnen van wat nog over is.

De rapportage 'Vervolgonderzoek' door RE&Q Consulting van 18 januari 2007 geeft niet alleen een inventarisatie van de nog aanwezige restanten van de IJssellinie in de Bemmelerwaard. Het komt bovendien tot de conclusie dat er prima mogelijkheden zijn om de doelstellingen natuurontwikkeling en rivierverruiming te combineren met de doelstellingen recreatie en cultuurbehoud. Aangegeven wordt dat met de uitwerking van de beleidsvoornemens rondom natuurontwikkeling en 'ruimte voor rivieren' ook middelen beschikbaar zijn.

Het wordt de hoogste tijd dat we ons realiseren welk een voor Nederland belangrijk en in meerdere opzichten indrukwekkend verdedigingsobject we hier binnen onze gemeentegrenzen hebben gehad. En om wat daar nu nog van over is snel met de grootste zorg te koesteren.

Het bestuur

't Is historisch

Uit de school geklapt

Als je heel je werkzame leven bij het onderwijs gewerkt hebt, kun je terugzien op een heleboel leuke, soms trieste, soms emotionele voorvallen. Soms springt zo'n gebeurtenis er op de een of andere manier uit.

Zo had ik eens in de klas een jongen, laten we hem Kees noemen, die vreselijk beweeglijk was, soms zo vol zat met ondeugd, dat hij van de onderwijzer aandacht nodig had voor vier anderen. Je zou hem moeten adviseren later bij de spoorwegen te gaan solliciteren als dwarsligger. Zo'n jongen was Kees. Eerlijk als goud, maar lastig.

Op een dag had Kees ruzie met Henk. Henk was een rustige jongen, een type om te vergeten. Maar een enkele keer kon hij vreselijk driftig worden en dat was vlak voor de middagschooltijd gebeurd. Hij kreeg een stevige ruzie met Kees. En het bleek dat Henk eigenlijk om niets op tilt geslagen was. Hij had Kees tegen de grond gewerkt en dat kon gemakkelijk, want Henk was een stuk groter. Natuurlijk moest ik ingrijpen en ik liet beide knapen na schooltijd nablijven. Ik onderhield vooral Henk over het feit dat de broek van Kees kapot was en dat zoiets geld kostte.

"Mag ik er even tussen komen, meester," vroeg Kees plotseling. Natuurlijk was dat goed. "Er zat al een heel slechte plek in de broek," zei Kees, "de stof was heel dun en was bijna doorgesleten..." Ik heb beide jongens naar huis gestuurd, zonder verdere bestraffing. Na dit gebaar van Kees kon ik er weer een paar maanden tegen....

Een ander geval speelde zich in de winter af. Er lag sneeuw op het schoolplein en de juf van de eerste klas had samen met de kinderen een pracht van een sneeuwpop gemaakt. Maar toen kwam de pauze en dat overleefde de sneeuwpop geen vijf minuten.

Even later kwam Gerrit bij me. Nou was Gerrit een jongen, die ook de nodige aandacht vroeg. Hij was dertien jaar, bijna veertien en hij gedroeg zich ook zo. Vaak tegendraads en onverschillig. Gerrit vroeg: "Mogen we van het schoolplein af?" Ik vroeg naar het waarom. "Ik en wat kameraden vinden het zo sneu voor die kleintjes dat hun sneeuwpop kapot is en we willen graag op het pad buiten het plein, waar de sneeuw nog niet is vastgetrapt, sneeuw gaan rollen voor een nieuwe sneeuwpop." Natuurlijk kreeg hij toestemming en natuurlijk kon ik nog lang nagenieten van zoiets moois.

De namen van de betreffende jongens zijn gefingeerd.

Joop Verburg

Archeologie op 'De Poll'

Een verslag van de thema-avond van 22 mei 2007

Onder grote publieke belangstelling vond op dinsdag 22 mei onze tweede thema-avond van het jaar plaats. Onderwerp was het archeologisch onderzoek op het voormalige Liduinerterrein, dat in 2003 en 2004 is uitgevoerd. Jan Thijssen (op de foto links) en Jeroen Wildenberg van Bureau Archeologie van de gemeente Nijmegen waren onze gast-sprekers. Tijdens de avond waren in de zaal veel mooie foto's te zien van

de opgravingen en het terrein, alsmede diverse afbeeldingen van de gebouwen die daar ooit stonden. Daarnaast was ook een poster te bewonderen van het informatiepaneel dat te zijner tijd langs de Deken Dr. Mulderstraat wordt geplaatst. Een foto van dit paneel is verderop in dit artikel opgenomen.

Onderstaande tekst is gebaseerd op de sheets die zijn getoond.

'De Poll' kende vele benamingen

In het eerste deel van de avond schetste Jeroen Wildenberg in vogelvlucht de ontwikkelingsgeschiedenis van de locatie en de verschillende bewoners van het complex. Het was een bonte aaneenschakeling van wetenswaardigheden.

Zo heeft het terrein door de eeuwen heen verschillende namen of verbasteringen gekend:

- 1412 'Goet tot Bommel, geheiten op den Benyngen'
- 1489 'myt huyss, myt hoff, geheiten den Byenningen'
- 1565 'Het land de Poll'
- 1665 'Het adellijck huys ende havesaet genoemd den Pol item den hogen ende legen Beringen daer annex'
- 1671 'tot de Pol'
- 1725 'Het adellijke huis en havesaet den Pol en Beringen'
- 1740 'De Pollenbeering'
- 1763 'Pol en Beringen'
- 1790 'Huize de Pol'
- 1864 'Landgoed De Poll', 'Beringen', 'Poll en Bering'
- 1961 'De Poll'

Het bekendst is de naam 'De Poll' of 'Pollenbering'. De herkomst van de naam Benyngen/Byenningen is onbekend, maar zou in verband kunnen staan met het geslacht Van Beuningen. De vroegste geschiedenis is nog steeds niet bekend.

De eigenaren volgens het 'leenactenboek'

De eigenaren van de gronden zijn voor een groot gedeelte weergegeven in het 'leenactenboek'. Het leen van Cornelis van Bronckhorst uit 1665 (nr. 86a), waarin duidelijk gesproken wordt over 'De Poll' is zeer waarschijnlijk een afsplitsing of voortzetting van een ander leen (nr. 86), dat reeds bekend is vanaf 1402. Ook dit leen heeft waarschijnlijk toebehoord aan een groter leen waaruit tevens nr. 85a is voortgekomen. Het bestaan van een ouder kasteel, dan dat van Cornelis van Bronckhorst uit circa 1641, zoals onder andere bekend uit het 'leenactenboek', wordt ook bevestigd door een vermelding van het kasteel op een kaart van Bemmelen uit 1633 en een oorkonde uit 1565.

Leengoed De Benyngen

Tot 1402 was Derichs of Diederik van Ambe eigenaar van het leengoed. Van 1402-1489 was dat de familie Van Bylandt. In 1492 werd Johan van Bronckhorst eigenaar en vanaf 1521 blijft het leen in vaste hand van de familie Van Bronckhorst.

Leengoed De Poll (en Beringen)

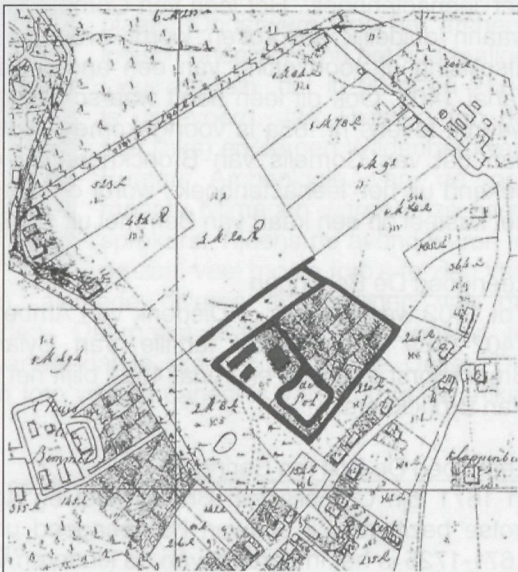
In 1671 zijn Cornelis van Bronckhorst en Agnes van Asewijn of Aeswijn de trotse bezitters. Zij bouwen het leengoed uit tot een prachtig 'kasteel'. Van 1671-1725 is het in handen van de kinderen van Cornelis en Agnes. In 1725 is er een beschrijving van het leen, waaruit blijkt dat er zestien afsplitsingen zijn gemaakt van dit leen, daartoe behoren de herberg 'Kasteel van Assemburg', het smidshuis, het Hoog en de brouwerij. Van 1725-1739 is Adriaan van Lynden eigenaar en van 1739-1784 (met een korte onderbreking) de familie Van Randwijk.

Na 8 december 1784 houdt de informatie uit het 'leenactenboek' op. Op 12 november 1804 sterft op 'De Poll' Carolina Diana de Bigot de Villandry, geboren 22 oktober 1741 te Leeuwarden, gehuwd met graaf Steven Walraven van Randwijk, zoon van graaf Steven van Randwijk en Geertruid Gijsberta van Welderen, geboren 30 januari 1742 te Nijmegen. Graaf Steven Walraven overlijdt een jaar later, op 20 juli 1805 op 'De Poll'. Hij ligt begraven in de Sint Stevenskerk te Nijmegen.

De laatst bekende bewoner van het leengoed is graaf Steven Walraven van Randwijk. Bij diens overlijden in 1805 werd er een boedelverdeling gemaakt, waarin per vertrek de inventaris is beschreven. Opvallend is dat bij deze beschrijving reeds gesproken wordt over een nieuw gebouw.

Op 17 juni 1806 is het terrein in handen gekomen van H.G. Mackrodt, Nicolaas Aalbers en Barta Gerritsen, waarna het werd doorverkocht aan Pieter Christiaan Willem van Mossel en Jeanne Frederique Henriette Vignon.

Op een verpondingskaart uit 1810 is al geen bebouwing meer waar te nemen op de plek waar het hoofdhuis had gestaan. De kadastrergegevens vermelden dat in 1832 het terrein waar het leenhuis stond, gebruikt wordt als 'pleziertuin'. Hiernaast een detail van de verpondingskaart 1810; de gebouwen en de grachten zijn donker geaccentueerd.

Op 7 januari 1852 verkocht Joseph Joannes Everard het terrein aan Hendrik Joannes Olivier Karel Theodor Steven Baron van Hakfort tot Terhorst. Diens weduwe Oliviera Josepha Agnes Hubertine Baronesse van Golstein van Hockenburg verkocht het leengoed uiteindelijk in 1864 aan het R.K. kerkbestuur.

In 1961 werd door het kerkbestuur besloten tot de bouw van een nieuwe pastorie: *"In 1961 werd voor een bedrag van f 125.000,- een nieuwe pastorie gebouwd, met ruimten voor een pastoor en twee kapelaans. Het plan werd ontworpen door architect Sluymert uit Enschedé en werd uitgevoerd door aannemer Thé G. Heijmen († 1989), van het Vossenhol 25 B. Vanwege bouwtechnische gebreken en te dure onderhoudskosten werd de oude pastorie op "de Poll" afgebroken. Vandaag zou zo'n herenhuis zeker op de monumentenlijst geplaatst zijn!*

Met de bouw van de nieuwe pastorie in 1962 werd het laatste resterende gebouw van het kasteel 'De Poll' afgebroken. Er kwam een geheel nieuwe bestemming voor het terrein.

Kort voor de pauze nam Jan Thijssen het roer over. Er volgde een interessant exposé over het aardewerk, één van de belangrijkste vondstcategorieën binnen het onderzoek. Uiteindelijk sloot Jeroen Wildenberg af met het tonen van nog enkele bijzondere vondsten.

Het aardwerk

Steengoed

Steengoed is te onderscheiden in Proto- en Gewoon Steengoed. Het Proto-Steengoed was vooral afkomstig uit Siegburg en dateert uit de 13^e en 14^e eeuw. Het is licht grijs tot wit van kleur en het bekendste type is de Jacobakan. In de 14^e en 15^e eeuw zijn de typen uit Siegburg gewoonlijk ongeglazuurd. Ze bevatten nauwelijks versieringen, maar zijn voorzien van kenmerkende oranjebruine vlekken. Grote concurrent in de 14^e en 15^e eeuw is Langerwehe. De producten die daar vandaan komen zijn grauer van kleur met een bruin- tot paarskleurige ijzerengobe. De scherf is donkergrijs en heeft nauwelijks versiering. Het productiecentrum Raeren volgt min of meer Langerwehe op en ontwikkelt aan het eind van de 15^e eeuw een eigen stijl, waaronder de vroege baardmankruiken. De scherf is donkergrijs met een grijs- tot bruinkleurige zoutglazuur. De typen uit Frechen vormen de vierde groep. Zij dateren vanaf begin 16^e eeuw en kenmerkend is de kan met een versiering van eikels en eikenbladeren (zie foto hiernaast). De scherf is donkergrijs met een bruingrijs gespikkeld zoutglazuur. De laatste groep wordt gevormd door Westerwald. Karakteristiek zijn de kannen met blauwe en/of paarse figuren. De scherf is grijs met een gespikkeld blauwgrijs zoutglazuur. Kenmerk van het steengoed is, dat het vaatwerk betreft, dat wil zeggen drinkbeken en kannen.

Porselein

Porselein kwam vanaf de 16^e eeuw mondjesmaat naar Nederland. Na de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in 1602 nam de hoeveelheid drastisch toe. Waardoor men ook snel begon het porselein na te bootsen. Het porselein is daarom ook te verdelen in twee soorten: Aziatisch en Europees porselein. De vondst van Chinees porselein in Bemmeloort geeft aan dat de bewoners van het leengoed de mogelijkheden hadden om deze ooit uitzonderlijk luxe artikelen te verwerven.

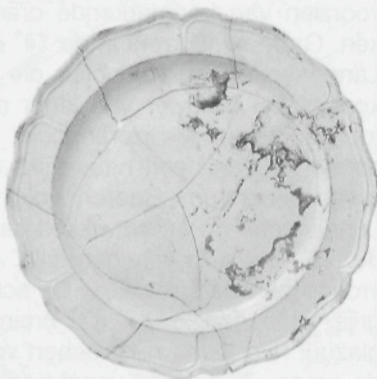

Faience en Majolica

De nabootsing van het porselein heet 'Delfts Aardewerk' of 'Faience' en ontstond in het tweede kwart van de 17^e eeuw. Het gebruik van tinglazuur aan voor- en achterzijde van de borden maakt onder andere het verschil met Majolica. Het Faience werd, gelijk het Majolica en het porselein, vooral gebruikt voor aan tafel. Majolica werd echter voornamelijk gebruikt bij het opdienen van gerechten, terwijl Faience ook werd gebruikt als etensbord.

Industrieel Wit

Het Industrieel Wit tot slot, ontstond gedurende de 18^e eeuw in vooral Engeland. Daar ontstond de 'creamware', die later nog verbeterd werd door Wedgwood. Rond 1763 kwamen de vroegste industriële exemplaren naar Nederland. In Bemmelen is een aanzienlijke hoeveelheid borden (plat en diep, met en zonder standring) in creamware aangetroffen. Het gaat daarbij om borden, schotels en enkele bijzondere vormen met een drietal in vormmallen aangebrachte randdecoraties.

Overige vondsten

Tot de bijzondere vondsten in Bemmelen behoort een tinnen plaquette met een doorsnee van ruim 8 cm waarop een Bijbelse scène staat afgebeeld. Hieronder is die plaquette 2 keer weergegeven, waarbij de belichting vanuit verschillende kanten is gedaan.

De plaquette toont de kennismaking van Rebecca met Eliëzer. Eliëzer was door zijn meester Abraham op pad gestuurd om een vrouw te vinden voor Abraham's zoon Isaak. Bij het dorpje Aram-Naharaim stopte hij bij een bron en bad tot God om hem een vrouw aan te wijzen. Als ze niet alleen hem, maar ook zijn kamelen te drinken zou geven -wat onwaarschijnlijk was-, dan zou dat een teken zijn dat ze in Gods ogen geschikt was als toekomstige echtgenote van Isaak. Daarop liep hij naar de waterbron en hij zag een vrouw aan komen lopen om water te putten. Toen zij weer weg wilde gaan, vroeg hij haar om water hetgeen zij gaf. Daarna antwoordde zij meteen, dat zij ook zijn kamelen water zou geven totdat zij hun dorst konden lessen. Deze scène staat groot afgebeeld op de voorgrond van de plaquette.

Het onderzoeksrapport

Deze en nog veel meer interessante informatie is na te lezen in het rijk geïllustreerde rapport dat is verschenen: Jan Thijssen en Jeroen Wildenberg, *Opkomst en ondergang van het leengoed De Poll en Benyngen* (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 4), gemeente Nijmegen Bureau Archeologie 2007. Dit rapport werd op de thema-avond te koop aangeboden en was daar snel uitverkocht. Inmiddels beschikken wij weer over enkele exemplaren, die bij onze secretaris te koop zijn voor € 25.

Hiernaast een foto van het informatiepaneel dat binnenkort nabij de locatie van 'De Poll' zal worden geplaatst. Het is een ontwerp van Kevin Wilson en Marc Kocken, in opdracht van de gemeente Lingewaard.

Marc Kocken,
in samenwerking met Jan Thijssen en Jeroen Wildenberg

Zestien Haalderse meisjes voeren een dans uit

De St.-Vincentiusvereniging was een nauw aan de Rooms-Katholieke Kerk verbonden instituut waarvan de leden opkwamen voor de minderbedeelden. Zij boden daarbij zowel 'stoffelijke' als 'geestelijke' hulp. Ook waren leden van de vereniging als drager actief bij begrafenissen. In 1929 vierde de Bemmelse St.-Vincentiusvereniging op feestelijke wijze het 75-jarig jubileum. Tijdens deze feesten trad in de zaal van Bouwman ook de op de foto afgebeelde groep op. Het zijn meisjes van de lagere school in Haalderen. In Haalderen waren de katholieken toen nog lid van de Bemmelse parochie. De foto is niet al te best maar mevrouw Stuart-Peters (Nelly Peters) wist alle namen nog.

Van links naar rechts, vooraan: An de Koning, Paula Wulterkens, Anneke Stuart en Anneke Leijser. In de middelste rij: Juffrouw Riet Bruins, Nelly Peters, Leida Janssen, Anneke Verhoeven, Anneke (Zus) Spanbroek, Tonia Rikken, Riek van Dreumel, Koozje Wulterkens en Grada Huisman. Achteraan: Mienke Weideveld, Riek Rump, Tonny Rikken en Cato Klaassen. Mevrouw Stuart wist verder nog te vertellen dat de linten groen, rose en geel van kleur waren. En ook dat de meisjes er niet kapot van waren: "*De hoepels met de linten en ook de kleding was niks*".

Het programmaboekje vermeldt dit onderdeel als '*Gymnastiekreien*' door meisjes van de school te Haalderen, onder leiding van mej. Riet Bruins, onderwijzeres. Ook de tekst van het lied, dat werd gezongen bij deze uitvoering, is daar te lezen (op de wijs van "Op nu makkers, laat ons dwalen"):

Couplet 1:
Nauw verenigd, vast omsloten, door denzelfden schoonen band,
Zijn zij Bemmels Vincentius' Zonen en werken trouw onder Gods hand (bis).

Refrein:
Wat genot hun d'aard doe smaken, wat de wereld hun ook bied,
Hier gelukkigen te maken, hooger vreugd bestaat er niet.

Couplet 2:
Hier gelukkigen te maken, maken, hooger vreugd bestaat er niet.
Zalig wie door liefd'omgeven, zijnen levensweg betreedt,

Couplet 3:
Bij het vrolijk voorwaarts streven, 't Heil der anderen niet vergeet (bis).
Zo verenigd, zo omsloten, door denzelfden schoonen band,

Zijn zij steeds Vincentius' Zonen en werken trouw onder Gods hand (bis).

Ik denk dat de meisjes het liedje ook maar niks vonden.

Gerard Sommers

Rotonde moet V. Elkweg stuk veiliger maken *Gelderlander*

Bemmel hoopt op geld van provincie

30-6-89

Door onze verslaggever

BEMMEL - Rijkswaterstaat en Bemmel willen op korte termijn van de T-splitting van de Rijksweg A15 met de Van Elkweg een veiliger kruising maken. Beide partijen zijn het erover eens dat de verkeerssituatie sterk verbeterd kan worden als er een rotonde wordt aangelegd.

De Van Elkweg is een van de drukste wegen in de Betuwe. Dagelijks maken vele duizenden automobilisten uit Haalderen, Angeren, Bemmel, Gendt en Huissen van deze weg gebruik.

Tellingen

Recente tellingen hebben aan het licht gebracht dat er dagelijks ongeveer 12.200 voertuigen naar Bemmel en Gendt rijden of er vandaan komen. Op het moment van de telling kwamen er 42000 wagens uit de richting Huissen en reden 4700 automobilisten in de richting van deze plaats.

De tellers noteerden 6200 voertuigen die van de Rijksweg A15 kwamen en 6400 die deze weg op draaiden.

Karstraat

Die verkeersdrukte leidt op de kruising regelmatig tot rijen wachtenden auto's. Woordvoerders van de gemeente en de dienst gemeentewerken vinden het te ver gaan om van files te spreken. Ze geven niettemin aan dat van een vloeiende verkeersafwikkeling op de kruising geen sprake is.

De situatie wordt nog onoverzichtelijker omdat de automobilisten ook nog te maken hebben met fietsers, landbouwvoertuigen en soms ook personenwagens op de oude Karstraat. Die loopt voor een deel parallel aan de Van Elkweg.

Rijkswaterstaat hoopt met de aanleg van een rotonde een einde te maken aan de verkeerschaos. Er is nog overwogen verkeerslichten op de kruising te plaatsen. De aanlegkosten daarvan komen overeen met die van

een rotonde. Verkeerslichten zijn echter duurder in onderhoud.

Voorleggen

De gemeente Bemmel, die de plannen nog moet voorleggen aan de gemeenteraad, staat verder sluiting van het oude deel van de karstraat voor ogen. Voor de fietsers zou dat betekenen dat ze voortaan ook gebruik moeten maken van de rotonde. Een definitief besluit daarover is nog niet gevallen.

Voor deze ingrijpende verkeersmaatregelen moet er 360.000 gulden op tafel komen. Rijkswaterstaat betaalt daarvan de helft. Bemmel hoopt op financiële steun van de provincie.

Rijkswaterstaat wil haast maken met de aanleg van de rotonde en hoopt dat de werkzaamheden in september kunnen starten. Een zegsman van gemeentewerken gaat er van uit dat niet eerder dan in oktober met het karwei kan worden begonnen.

Uut de ouwe deus

Rotonde

Korts is d'r ien Bemmeler wer 'n nije rotonde bijgekomen.

't Het efkes geduurd vurd dat 't zover was, mar nou he'j ok wat! Hij is groot, mar wel mooi mit die poeny van wilgetekken ien brons. Die hebben ze daor neer gezet omdat dit jaor vur de vieftigste keer de poenymert wier gehouwen. Zo kan iedereen die Bemmeler ienkum, medeen al kennis maken mit de Bemmeler poeny.

Wa mien betreft is 't 'n verbèttering. Je kun nou deurrijen as d'r niks aonkum. Erder was 't zo da'j soms stond te wachten vur de verkeerslichten as d'r ien gin velden of wègen wat aon kwam.

Waar je jaoren geleje soms ok wel stond te wachten vur niks, was aon 't eind van de snelweg, de A15. Bij de splitsing ku'j naor links of naor rechts. Rechtdur geet niet, dan kuukel je naor beneje.

Ien 1989 was d'r al 'n plan um bij die splitsing 'n rotonde te bouwen en ien september of oktober te beginnen. Je kun 't lezen ien 't krantenknipsel. De partijen waren 't toen ins dat 't de beste oplossing vur die plek was. Mar nou zien we ruum achttien jaor verder en d'r is daor nog altied gin rotonde.

't Viel ok niet mee um daor 'n goeie oplossing te vienden. De gemeente wilde ok graag ontsluiting vur de Houtakker en makte ontwerpen, mar de provincie die eigenaor is van de Van Elkweg waar de rotonde mos kommen, stelde eisen en vond 't te duur of had andere bezwaoren. Zo bleven ze 'n hele poos bezig en uiteindelijk is 't zogezeid op de lange baon geschoven.

Wel prebier de gemeente nog altied 'n oplossing te vienden vur de ontsluiting van de Houtakker. De kerl die ik daorover gesproken heb sluut niet uut dat d'r ooit nog 'n keer 'n rotonde kum, mar vurlopig zien d'r gin plannen.

Bij de splitsing zien ienmiddels verkeerslichten gekommen en is het lôtste stuk van die weg brejer gemaakt, zodaj kun veursorteren. Dat schel al een hoop wachten.

Maria Janssen

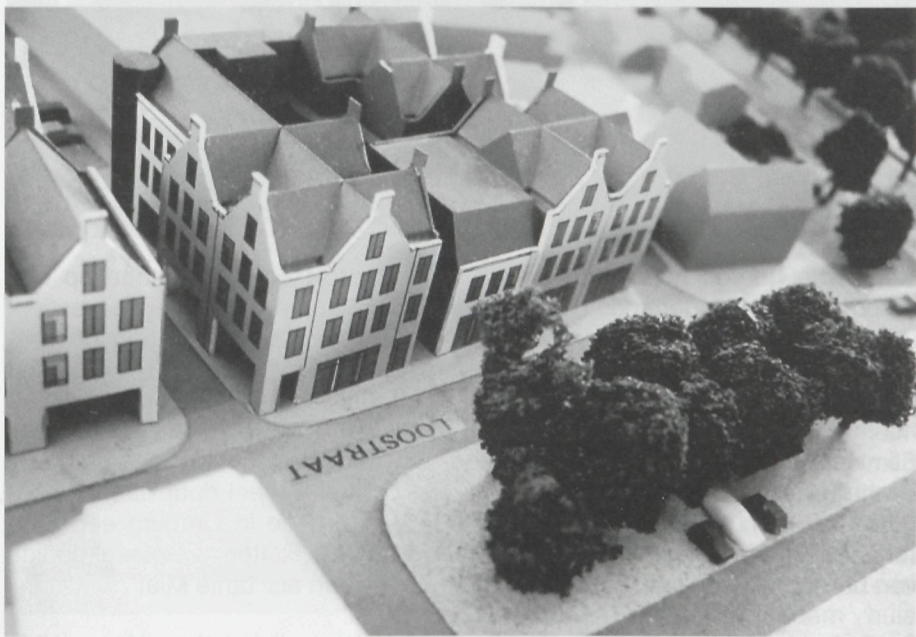
Zoals het was – Drie panden aan de Loostraat

Hierboven een ansicht van de Loostraat van omstreeks 1950. Het in de oorlog zwaar beschadigde pand van Spanbroek is dan inmiddels vervangen door een nieuw winkelwoonhuis. P. van Beek had hier zijn kantoorboekhandel, waar hij ook rookwaren en religieuze artikelen verkocht. Rechts naast Van Beek zat eerst schoenmaker Peters en daarna kleermaker Van Engen. Later werd dat stomerij 'De Vlinder' van mevrouw Van Engen. Links zien we de gevel van het pand waar na de oorlog dokter Van Hesteren en later de familie Jacobs woonde. Dit pand stond waar nu de weg naar 'De Pollenbrink' ligt.

Op de foto rechtsboven zijn we 55 jaar verder. Nadat Van Beek was gestopt, had Hilgenberg hier zijn fotozaak gevestigd. In 1988 werd die zaak voortgezet door Peter Wiegerinck. In 2005 kwam het pand van Van Engen leeg te staan. In 2006 vertrok ook Wiegerinck. De woonruimten worden tijdelijk verhuurd in afwachting van de uitvoering van plannen voor de herinrichting van dit deel van ons centrum. De fotozaak staat leeg en biedt een sombere aanblik, ook al kondigen de pamfletten die achterbleven in de etalage '100% feest' aan. Bij 'De Vlinder' werden midden augustus nog 289 hennepplanten afgevoerd.....

Zoals het was, is het niet meer. En zoals het is, zal het hopelijk niet lang meer zijn. Hoe het zou kunnen worden, is te zien op de maquette die Maquette Studio Stens uit Haalderen maakte voor de gemeente. We sluiten deze bijdrage af met een foto die we van dit deel van de maquette maakten.

Voor het samenstellen van dit artikel mocht gebruik worden gemaakt van de ansichtencollectie van Jacques Janssen.

Gerard Sommers

Het houten huis aan de Teselaar de Loostraat

Tussen 1947 en 1949 werden in Bemmels drie karakteristieke houten huisjes gebouwd in het kader van de wederopbouw kort na de Tweede Wereldoorlog. De architect was Charles Estourgie. Het hout was geschonken door de koning van Zweden. Eén huis werd geplaatst op Baal, waar mevrouw Van Oppenraaij ging wonen omdat de boerderij 'Groot Baarle', waar zij woonde, in de oorlog totaal was verwoest. Een tweede werd gebouwd op Doornik, waarin de familie Gorzeman lange tijd gewoond heeft.

Het derde houten huis kwam aan de Teselaar te staan en stond op een perceel van de Nederlands Hervormde Kerk waarop erfpacht was gevestigd. De eerste bewoonster was juffrouw Van Eck, onderwijzeres aan de hervormde school. Zij noemde het huisje 'Nigella'. Dat is een blauw bloeiend plantje, dat in het Nederlands 'Juffertje in 't Groen' heet. Juffrouw Van Eck heeft in het huisje gewoond tot ze in 1969 vertrok naar Bejaardencentrum Elim in Ochten. Ze verkocht het pand aan kandidaat-notaris Laarberg. Hij kocht de erfpacht van de kerk af en verkocht het geheel door aan de heer P.W.R. Rutten en mevrouw H.C. Rutten-Frenken, die in Limburg een boerenbedrijf gehad hadden, en hun dochter M.C.P. Rutten, verpleegkundige van beroep. Zij zou later in Bemmels bekend worden als 'tante Miet'.

De Ruttens hebben een en ander aan het huisje gewijzigd. Aan de westzijde werd een garage aangebouwd en aan de zuidkant kwam een serre. Tevens werd een badkamer/wc aangebouwd. Het huis lag hoger dan de omringende grond, zodat aan de achterzijde aan de serre een trap moest worden

gemaakt. Aan de oostzijde, bij de keukendeur, was direct bij de bouw in het pad, dat langs het huis liep, een verhoging gebouwd met aan weerszijden trappen. Er werd centrale verwarming aangebracht met de ketel op de zolder. Aangezien de open zolder gebruikt werd als slaapkamer, was een zuurstof gebruikende en vrij veel lawaai makende, onaangenaam ruikende verwarmingsketel ter plaatse onprettig. Daarom werd een kast gebouwd in de serre, waarin de ketel afgezonderd kon functioneren.

Toen aan de achterzijde een flink stuk grond te koop werd aangeboden door de familie Hein, aarzelde de agrariër Rutten niet en kocht het aan. Natuurlijk kwamen er ook kippen, iets dat nog aan het vroegere boerenbedrijf herinnerde. De heer Rutten overleed in 1979 en zijn vrouw in 1981. Miet bleef er wonen tot ze in 1989 vertrok naar een flat in 'De Burgerhof' aan de Van Doornickstraat. Een zus van haar, mevrouw J.W.C.R. Bodet-Rutten, betrok het pand. Na een paar jaar had ze het plan opgevat om een nieuw huis op dezelfde plek te bouwen. De prijs viel haar tegen en omdat haar gezondheid te wensen overliet, liet ze het bestaande huis schilderen en waar nodig slechte planken vervangen. Ze overleed in 1994.

Het huis werd toen verkocht aan mevrouw J.M. Rutten en haar neef C. Rutten. De naam was toevallig dezelfde, maar ze waren geen familie van de vorige bewoners. Veel hebben zij in die korte tijd niet gewijzigd. Wel werd het gemetselde platform met trappen aan de keukendeur verwijderd. Begin 1996 besloten ze uit elkaar te gaan. Het pand kwam weer te koop.

Kopers waren de heer M.C.W.A. van Woelik en zijn vrouw S.C.P.W. Prudon. Ze betrokken het huis in april 1996. Er werd een nieuwe tuin aangelegd, van binnen werd een en ander aangepast en er kwamen nieuwe pannen op het dak. Nu, in 2007, hebben ze besloten een nieuw, modern huis

op deze plek te bouwen en zodoende wordt het eerste van de drie houten woningen nu afgebroken. Het pand, dat in 1949 voor 25 jaar gebouwd werd, heeft de tand des tijds inmiddels bijna 60 jaar weerstaan.

Joop Verburg

De ontwikkeling van de (glas)tuinbouw in Bemmelen en omstreken 1900-1939

De expansie 1910-1919

Inleiding

In de jaren 1907-1909 is een voorzichtig begin te zien van de glastuinbouw in Bemmelen en omstreken. Vanaf 1910 is sprake van een aanzienlijke schaalvergroting en werden verscheidene nieuwe kwekerijen opgericht. Sommige hiervan zouden tientallen jaren bestaan en de crisis van de jaren dertig overleven. De crisis was niet alleen funest voor vele individuele bedrijven maar zorgde er ook voor dat een opkomende tuinbouw in verscheidene plaatsen al in de kiem werd gesmoord.¹

1910

In de eerste week van maart werden in de 'bekende' komkommerkwekerij van Prinzen te Aam de eerste komkommers al gesneden. Enkele weken later voerde dezelfde kwekerij op de veiling van Elst 880 komkommers aan. Terwindts² kwekerij te Bemmelen haalde dat aantal niet, maar 550 stuks was ook niet te verwaarlozen. Het is dan enkele maanden stil in de regionale pers tot de krant van 4 juni. De redactie schreef vernomen te hebben dat er in Elst nog veel meer komkommers bij kwamen. Duys wilde ze plaatsen bij zijn steenoven en De Ruiter op de boomgaard gelegen nabij de openbare lagere school. Diefstal is van alle tijden en dus had men er ook in deze contreien last van. In de eerste week van juli werden bij Prinzen vier meloenen en enkele komkommers gestolen. Het woord diefstal viel overigens niet, maar *ontvreemding uit baldadigheid* luidde het!

Aan het eind van dezelfde maand bezochten leden van de afdeling Helmond van de Nederlandse Maatschappij voor Tuinbouw de kwekerij van Prinzen die veel belangstelling trok en bewondering kreeg. In het dorp Elst ging het gerucht dat de al jaren bestaande kwekerij van Van der Goot³ onderhands verkocht zou zijn aan M.A. Vink Fzn, de grote man achter de Elster veiling. Later zou Vink een grote rol spelen in de oprichting van de tweede Elster veiling, de E.K.V.⁴ Een bewijs van de verkoop heb ik overigens niet aangetroffen. Nabij 'De Vredenburg' zou op grond van W. van de Pol door de uit Zetten afkomstige Liese jr. komkommers worden gebouwd. De burgemeester van Elst, G.W.A.W. Baron van der Feltz, maakte in augustus bekend dat hij op de Vlasstee een complex verwarmde kassen liet bouwen⁵. In 'De Veldbode' verscheen een uitgebreid artikel over de komkommerteelt. Het belangrijkste ras was nog altijd Rollisons Telegraaf, al was ook de Rockfords Market van groot belang. De groene Kozak, die aanvankelijk niet gewild was, werd populairder. Berichten over de glastuinbouw verschenen nu in een hoog tempo in 'De Betuwe'.

Midden september waren de voorbereidingen voor de bouw van maar liefst veertien groentekassen (tezamen een groot zogenaamd warenhuis) door Baron van der Feltz al begonnen. In totaal ging het om een warenhuis en een grote druivenkas met een oppervlakte van 2.400m^2 . Men zou zich niet gaan bezighouden met het kweken van de komkommers maar van sla en meloenen. Eind oktober waren de funderingen gelegd voor de groentekassen en de druivenkas van 56 bij 8 meter. Aannemer was de firma Kok & Zn uit het Westlandse De Lier. Via een 164 meter lange riolering werd het water aangevoerd.

Aan de Drielseweg was ook de bouw door aannemer J.R. van Holten van de komkommerkassen voor Jansma en De Ruiter, waarvan in juni al sprake was, begonnen. Hier kwamen acht kassen te staan, elk met een oppervlakte van 200m^2 , bestemd voor de komkommer-, tomaten- en chrysantenteelt. Aan de noordzijde van de kassen was een 16 meter lange en 4 meter brede bergplaats gesitueerd. Deze bergplaats huisvestte het grote waterreservoir met een elektrische motor voor de watertoevoer naar de verschillende bakken. Daarnaast lag een kelder met een grote kolenloods. Naar verwachting kon eind november met het inplanten worden gestart.

De derde locatie waar kassen werden gebouwd, was aan de trambaan Elst-Bemmel bij de steenoven van Duys. Eind oktober werd ook hier hard gewerkt aan de bouw van negen kassen (zes voor komkommers en drie voor tomaten, totale oppervlakte 2.400m^2). De funderingen waren door het eigen personeel, afkomstig van de steenoven, gelegd. Men hoopte half december klaar te zijn of dan met het

beplanten te kunnen beginnen. Tenslotte was volgens de krant van 29 oktober ook P.A. van der Goot druk bezig met kassenbouw en ging Prinzen aan de Aamscheweg weer uitbreiden. In het Elster 'Hotel V.V.O.B.' waren op dat moment twee aan elkaar gegroeide komkommers met een totale lengte van 1,08 meter, afkomstig van Prinzen, te bezichtigen. Met name veilingbezoekers maakten van die gelegenheid druk gebruik.

Dankzij de 'Arnhemsche Courant' weten we dat Prinzen ook bloemen kweekte. In de zomer was een verslaggever er op bezoek geweest op uitnodiging van Van Loon, baas op de kwekerij. De verslaggever verhaalde van een prachtige sortering bloemen. De grootste vraag was naar witte

chrysanten voor tafel- en stukversieringen; gekleurde bloemen werden meer voor boeketten gebruikt. De chrysantenteelt was op dat moment bijna afgelopen en de werkzaamheden om de kassen voor de komkommers gereed te maken, waren in volle gang. Enkele kassen werden schoongemaakt, in twee kassen groeiden al hoge komkommerplanten vol met bloemen en kleine vruchten terwijl in een kas nog tomatenplanten moesten worden geruimd. Aanvankelijk waren de kassen gebouwd door Engelse fabrieken, maar nu werd dat gedaan door bedrijven uit Elst. De kwaliteit van hun werk deed niet voor het Engelse onder, maar het was wel stukken goedkoper. Een vijftigtal groene komkommers, een nieuw gewas afkomstig van N.V. Ant. Prinzen's Kweekerij⁶, bracht tijdens op de veiling op 28 november 20 cent per stuk op. De exportprijs viel echter tegen.

Er werd door onder meer de afdeling Elst van de Nederlandse Pomologische Vereniging aandacht besteed aan het kweken van nieuwe gewassen. Hierbij maakte men dankbaar gebruik van expertise van elders. Zo gaf de Naaldwijkse kweker A.M. Welling een lezing over aardbeien, komkommers en tomaten. Zijn voorkeur ging hierbij uit naar de aardbeienteelt. Als bekende rassen noemde hij onder meer Jacunda en Deutsche Evern. Met name het laatste ras zou veel opgang maken in deze contreien en in de Bommelerwaard. Voor de tomatenteelt wees hij er op dat de handel op Engeland en Duitsland de laatste jaren fors toenam. De Londense markt bleek een goed afzetgebied. Ook naar Denemarken en Noorwegen nam de export toe. Voor komkommers waren opnieuw Engeland en Duitsland belangrijk en verder Oostenrijk en Hongarije.

Prinzen maakte aan het eind van december bekend opnieuw kassen te gaan bouwen. De Elster timmerman Berends werd onder meer de bestrating gegund. Op dat moment leverde de firma P. Kok en Zonen uit het Westlandse De Lier ruim 7.500m² glas, geplaatst in roestvrij ijzer, in Bemmelen en Elst af.

1911

De groentekwekerij op de Vlasstee van Baron van der Feltz werd niet door hem zelf geëxploiteerd. In januari werd bekend dat De Bruijn en Brantsma uit Bemmelen de huurders waren. Zoals Welling tijdens zijn decemberlezing al had aangegeven was de Duitse komkommermarkt van belang voor de Nederlandse kwekers. Dat gold ook voor N.V. Ant. Prinzen's Kweekerij die eind januari komkommers naar de Berlijnse markt exporteerde. De eerste soort deed f 1-, de tweede soort f 0,70 en de derde soort f 0,35 per stuk. Er werd geklaagd over de Nederlandse consument die, in tegenstelling tot die in het buitenland, blijkbaar weigerde veel geld neer te leggen voor de komkommers. De kassen van de N.V. Duys te Elst waren inmiddels ook in gebruik, want in de eerste week van februari werd van hieruit op de veiling de eerste partij rabarber aangevoerd. Men deed goede zaken want per bosje werd 9¼ cent betaald, wat een hoge prijs was.

Ook bij 'Huize Bommel', hier aangeduid als 'Kasteel Assenburg', stonden kassen. De kwekerij, gelegen achter de rug van de fotograaf, was nog niet afgescheiden van het kasteel. De Herckenrathweg lag er nog niet.

Maart bracht de eerste groene komkommers van het gewas 1911 uit de verwarmde kassen van Prinzen in Elst en van Terwindt in Bommel. De nog kleine komkommers kostten tussen de 65 en 67 cent per stuk. Voor de komkommerteelt werd veel aandacht gevraagd. Inmiddels was het prijsniveau dermate aantrekkelijk geworden *dat deze heerlijke vrucht wel onder 't bereik van zeer velen valt*. De komkommerkwekerij 'Huis Bommel' liet op 11 maart in

KOMKOMMERS.

Door de komkommerkwekerij 'Huis Bommel' te Bommel zijn reeds 700 komkommers te Elst ter veiling aangevoerd en verkocht tegen 45 à 47 cent per stuk eerste kwaliteit en 18 à 18½ cent per stuk 2e kwaliteit.

de krant weten dat men al 700 komkommers op de veiling had aangevoerd. De prijzen waren vergeleken met de exportprijzen van januari inmiddels wel fors teruggelopen. Ondanks dat de aanvoer minder groot was dan vooraf verwacht, bleven de veilingprijzen zakken. Op 18 maart waren 650 kom-

kommers aangevoerd. Deden witte komkommers het nog goed met 55 cent per stuk, voor de groene lag dat duidelijk anders: eerste kwaliteit 25 à 29 cent, de tweede kwaliteit 12½ en de derde kwaliteit nog maar 5½ cent per stuk. Toch weerhield dit prijsverloop en dus onzekerheid van inkomsten anderen er niet van ook komkommerkassen te gaan bouwen. 'De Betuwe' van 1 april meldde dat men in Doornenburg aanstalten maakte met de bouw te beginnen.

Midden april werd door de verslaggever van 'De Betuwe' een bezoek afgelegd aan de komkommers van Van der Goot waar *duizenden prachtige jonge en oudere komkommers, waarmede de sterke planten zijn behangen* waren te zien. Zo had men in de week voorafgaand aan het bezoek ruim 1.400 komkommers naar de veiling gebracht. Ook hier kweekte men in ieder geval het ras Rollisons Telegraph. In de etalage van de bekende Elster boekhandel van J. Herberts was een 56 cm lang exemplaar met een omtrek van 18 cm te bewonderen. Naast de glastuinbouwafdeling was ook de (vrucht)bomenkwekerij van Van der Goot nog steeds in bedrijf.

Dat een ongeluk in een klein hoekje ligt, bewijst het uit elkaar springen van het met 9.000 liter water gevulde stenen waterreservoir op de Vlasstee in dezelfde maand. Vreemd genoeg bleef de schade beperkt tot een kapotte fornuispot.

Op deze Ansicht van 'Huize Strijdhagen' die in 1912 werd verzonden, zijn de aangebouwde bedrijfsgebouwen rechts goed te zien. Op dit bedrijf van De Bruijn en Brantsma stonden rond 1910 al warenhuizen. Foto: Ansichtencollectie J. Janssen.

Behalve in Elst breidde ook in Bemmelen de glastuinbouw zich verder uit. Door De Bruijn en Brantsma waren op 'Strijdhagen' zogenaamde warenhuizen gebouwd met een totale oppervlakte van 1.500m² voor de teelt van groenten, tomaten, etc. Begin mei verwachtte men daar al spoedig op de veiling hun producten aan te voeren. Dit zou betekenen dat beide heren twee kwekerijen exploiteerden. Immers in januari was bekend gemaakt dat zij de nieuwe

kwekerij van Baron van der Feltz op de Vlasstee huurden. In het najaar zou in Bommel nog een tweetal kwekerijen worden opgericht, zo ging het gerucht.

Dat ook de aanvoer van komkommers op een veiling problemen met zich mee kon brengen, blijkt wel uit wat zich op woensdag 12 juli op de V.V.O.B. afspeelde. De knecht van E. Flinterman had namelijk een partij laten veilen die uiteindelijk nog minder opbracht dan het uitschot of tweede kwaliteit. De komkommers werden in manden aangevoerd. Hiervan werden er enkele gewogen die als monster dienden voor de waardebepaling. Van de overige manden bleken enkele lichter te zijn dan het monster en de gehele partij werd aangemerkt als 'beneden peil' en in de aankoop prijs van f 4,- tot f 3,75 met de helft gekort. Het met de voet aanwijzen door de knecht van diverse manden die zwaarder wogen dan het monster had geen resultaat. Vink weigerde deze te wegen. Flinterman sprak van de grootste willekeur want hij had de komkommers wel degelijk gesorteerd en het ging hier om eerste klas exemplaren. De als monster gebruikte manden waren niet de mooiste uit de partij geweest. Vink en Trouw van de V.V.O.B. kwamen in het dagelijkse bestuur van de veiling op de zaak terug. De aangevoerde partij was slordig gesorteerd, iets wat ook Velders beaamde. Het bij herhaling brutaal zijn van de knecht die bedreigingen uitte, droeg ook niet tot een goede sfeer bij. Flinterman zelf mocht in de vergadering ook zijn zegje doen. Het ging om ruim 1.600 komkommers geladen in manden op de wagen. Enkele manden waren door de keurmeester nagewogen, maar toen de knecht had gevraagd dit ook bij andere te doen, was dit geweigerd. Flinterman klaagde bovendien dat niemand voor de kwekers opkwam, maar wel voor de kopers en dat was Vink. De kwekers werden veel te veel aan banden gelegd. De voorzitter bestreed dit en weet de kwestie aan het ongemanierde optreden van de knecht. Flinterman ging veel te veel af op wat de knecht zei. Vink deed nog een duit in het zakje door te zeggen al vaker problemen met de knecht te hebben gehad: *'... is zeer onbetrouwbaar en belastert lieden die onder ede zijn'*. Hiermee kon Flinterman het doen, zijn klacht werd dan ook afgewezen. Deze kwestie zou in 1925 opnieuw worden aangevoerd bij de oprichting van de tweede veiling in Elst, de E.K.V.

Midden juli behaalde G. van der Goot zijn diploma aan de Wageningse Rijkslandbouwschool met de bedoeling op 1 september 1911 naar Engeland af te reizen. Hier zou hij zich gedurende een jaar lang verdiepen in de teelt van tomaten en komkommers. Ook Westlandse kwekers haalden een deel van hun kennis uit Engeland terwijl dat land al jaren een groot afzetgebied voor de Nederlandse tuinbouwers was. Vermoedelijk is dit laatste de reden dat Van der Goot voor verdere scholing voor Engeland koos en niet voor het Westland. Dezelfde maand brachten leerlingen van de tuinbouwwinterschool te Nijmegen onder meer een bezoek aan Prinzen. Die had op dat moment last van een plaag van keldermotten of pissebedden die veel schade aan de stengels veroorzaakten. Naast de komkommerkassen kon men ook de

chrysanten bekijken. Deze werden in de volle grond geteeld. In het najaar werden er ramen overheen geplaatst. In Huissen breidde de glastuinbouw zich ook verder uit. Midden september was men op het landgoed 'Het Binnenveld' van de gebroeders Vermaas bezig met de bouw van vier komkommers. Prinzen besloot eind oktober om vanwege gezondheidsredenen ontslag te nemen als directeur van N.V. Ant. Prinzen's Kweekkerij. Zijn opvolger werd L. Hoekstra. Net als in het voorgaande jaar werden de komkommers na het oogsten van de komkommers gebruikt voor de chrysantenteelt. Ook voor dit product gold dat de buitenlandse markten zeer belangrijk waren. Een chrysant bracht rond 18 november tussen de 6 en 15 centen per stuk op.

1912

Landbouwverenigingen hebben een grote rol gespeeld bij het ontwikkelen van de vakkennis van hun leden. Dit werd niet alleen gedaan door het geven van cursussen en het organiseren van lezingen, maar ook door leden de gelegenheid te bieden voorbeeldkwekerijen te bezoeken. Eind januari sprak de uit Maarssen afkomstige J.L. Brouwer over het onderhoud van boomgaarden. Bij de kwekerij van Jansma, De Ruiter & Van Aelst was op 17 februari plaats voor een flinke knecht, liefst bekend met het snoeien van komkommers en tomaten. Dankzij deze advertentie weten we dat er blijkbaar een derde eigenaar, te weten Van Aelst, bijgekomen was.

Een van de gevaren waardoor kwekerijen werden en worden bedreigd zijn plantenziekten. Eind maart brak in enkele komkommers de gevreesde ziekte spint uit. In de krant werd er verder niet meer over gesproken. Dat lag anders bij de Amerikaanse kruisbessenmeeldauw die aan de bessenteelt grote schade toebracht. Over het gehele land werd onderzoek gedaan om deze ziekte te bestrijden. In de Over- en Neder-Betuwe werden steeds meer struiken aangetast en rijksambtenaren werden op pad gestuurd om ter plaatse te gaan inspecteren. De Overbetuwse commissie van advies voor plantenziekten maakte overuren bij het vergaderen. Ondertussen kwam in Doornenburg de tuinbouw ook meer in zwang. Op een hofstede werden enkele bakken voor de groenteteelt aangelegd en de eerste warmoezerij in het dorp was een feit.

De N.V. van Prinzen vroeg midden april om twee flinke jongens of meisjes voor het opbinden van de tomatenplanten. Hetzelfde bedrijf besteedde in augustus het schilderen en zonodig stoppen aan de buitenzijde van de twaalf komkommers aan. Een bewijs dat er binnen het bedrijf het een en ander veranderde, blijkt uit het te koop aanbieden van een goede Idealketel, een Strebelketel en nog een staande ketel. Alles was slechts kort gebruikt, maar overbodig geworden door de installatie van één grote ketel. In dezelfde maand vroeg men ijverige vrijwilligers. Elster ondernemers kregen geleidelijk aan ook

opdrachten tot de bouw van kassen buiten het dorp. Zo bouwde Th.F. Span in oktober dat jaar komkommers in Venlo, Millingen, Hees (voor twee bedrijven) en in het nabijgelegen Bommel. Begin november bleek P.A. van der Goot zijn komkommer- en tomatenkassen aan de uit Loosduinen afkomstige

J. Pasma verhuurd te hebben. Deze had het voornemen het bedrijf verder uit te breiden. Ook N.V. Ant. Prinzen's Kweekrij verhuurde haar kassen aan Pasma.⁶ Directeur Hoekstra was inmiddels al met eervol ontslag gegaan. Nog geen week later verscheen in de krant een enigszins verwarrend bericht. Prinzen had ontslag genomen als

commissionair bij de gelijknamige vennootschap, om weer als directeur te worden benoemd. P.A. van der Goot volgde hem op als commissionair. De enige activiteit van N.V. Ant. Prinzen's Kweekrij was nu de verhuur van kassen. Pasma vroeg ondertussen vrijwillig om te gaan werken op de kweekrijen van Prinzen en Van der Goot. Hier werden zij tot zelfstandig kweker opgeleid. Verder bood Pasma uit voorraad prima komkommers te koop aan.

Het jaarverslag over 1912 van de Elster veiling V.V.O.B. geeft een indruk van hoe het dat jaar met de tuinbouw verliep. De prijzen van de vroege groenten waren steeds hoog geweest, omdat in 1911 slechts een kleine hoeveelheid geconserveerd was. Op een enkele uitzondering na waren de aangevoerde kaskommers steeds afkomstig van de grote ondernemingen in de omgeving. Over het algemeen waren de prijzen goed geweest, dit tot tevredenheid van de geregelde aanvoerders. Ook de bakkommers hadden het goed gedaan. De kwaliteit hiervan was sterk verbeterd nadat men overgeschakeld was op witte komkommers, waar veel vraag naar was. Bij de tomaten was sprake van een tweedeling. De vroege rassen hadden goede prijzen gemaakt, maar de latere, afkomstig uit de koude kassen, hadden het veel minder gedaan. Dit weet men aan het feit dat de meeste tomaten te weinig gekleurd waren.

Het dagelijks bestuur van de V.V.O.B. besprak in januari het idee om, gelet op de uitbreidende komkommerteelt, maatregelen te treffen om de aanvoer naar de veiling te versterken. Zelfs een uitzonderingsartikel in de statuten was hier toe bespreekbaar. Men wilde zich namelijk niet alleen richten op de kwekers in Elst en omstreken maar ook die van elders overhalen de komkommers aan te voeren bij de V.V.O.B. en hier te laten veilen. Plaatselijke kwekers waren het blijkbaar met dit idee eens. Met verwachting door deze maatregel koopten aan te trekken, die tot nu toe waren weggebleven omdat de partijen die in Elst

aangevoerd werden te klein waren. Vink was geen tegenstander en las een brief voor van een kweker van buiten de Betuwe die graag in Elst wilde aanvoeren. Bestuurslid Duys, zelf ook een kweker, wees er op dat voor de groothandel inderdaad onvoldoende komkommers werden aangevoerd. Zijn collega Trouw had geen hoge verwachtingen van het uitzonderingsartikel, het zou toch maar tijdelijk werken door de vele veilingen die op dezelfde wijze zouden reageren. Men besloot in een later stadium in een gesprek met kwekers hierop terug te komen.

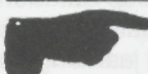
1913

Bij Prinzen werden, gelet op een advertentie in 'Floralia', nog steeds bloemen gekweekt. Begin dat jaar kon men voor vier cent planten voor het verstekken kopen. Het ging om zogenaamde moerplanten van de chrysantenrassen Byron, Monaco, Jubilé, Western King, Bagatelle Drapsom, etc. Rozen- en hortensiaplantjes kostten acht cent per stuk.

Jansma en De Ruiter bleven zelf hun kwekerij exploiteren. Op 24 februari werden in hun kassen de eerste groene komkommers, bestemd voor Duitsland, gesneden. Opvallend is dat de naam Van Aelst nu niet meer in één adem met die van Jansma en De Ruiter werd genoemd. Was deze inmiddels al weer mede-eigenaar af? Het is maar de vraag in hoeverre Jansma c.s. zich bezig hielden met de exploitatie van de kwekerij. Toen op 22 maart een hulp werd gevraagd, moest deze zich namelijk niet bij hen melden, maar bij de heer H. Weesjes, die enige tijd later weer aan een andere kwekerij verbonden was.

Ook de kwekers in Bommel en omstreken waren er snel bij. L. Roelofs uit de Wolfhoeksestraat te Ressen voerde op 3 maart de eerste kaskomkommers op de Elster veiling aan. Per stuk brachten zij 45 cent op. De kwekers verkochten hun producten ook buiten de veiling om. Zo zouden op 22 maart maar liefst 7.000 komkommers, afkomstig van diverse kwekers, direct naar Duitsland zijn verzonden. Dezelfde maand werd op de Lentse fruittuin van Trouw het examen afgenomen voor een speciale cursus fruitcultuur. Examinator was Brouwer, die een jaar eerder al een lezing over boomgaarden had verzorgd. In Elst werd de laatste les van de tweejarige cursus in aanleg en onderhoud van fruittuinen gegeven.

Eind april kwamen de eerste tomaten bij Jansma c.s. vandaan. Dat in Herveld inmiddels ook komkommerkassen in bedrijf waren, blijkt uit de oproep van P. Frentz om een flinke jongen. Uit de kwekerij van Pasma werd op het kantoor van de V.V.O.B. een Engelse komkommer van 4½ pond en 68 cm lengte ten toon gesteld. Een heftig onweer gepaard gaande met hagel veroorzaakte veel glasschade. Zo sneuvelden circa 140 ruiten van het warehouse op de Vlasste (waarschijnlijk het bedrijf van Van der Feltz) en circa honderd ruiten bij Den Hartog in Hollanderbroek.

 Notaris DE JONG te Huizen, zal op Maandagen 17 November 1913 bij inset en 1 December 1913 bij toelag, telkens 's voormiddags 11 uur, ten koffiehuije van den heer H. Verweijen te Bemmél

publiek verkoopen:

Het zeer gunstig in de kom van het dorp Bemmél gelegen

„Huis Bemmél,”

met zeer mooien siertuin en aangrenzende komkommer- en groentekwekerij, waarop 7 voor enkele jaren nieuw gebouwde komkommerkassen, elk 50 bij 4 meter en voorkam, tuinmanwoning met schuur, waarin stalling voor vee, 3 arbeiderswoningen, boomgaard, teelland en verder weiland geschikt voor bouwterrein en voor uitbreiding der kweekerij, kadastraal bekend gemeente Bemmél, Sectie F. nos. 649.759.906, 909, 1010, 1225, 1226, 1227, 1228 en 1229, ter gezamenlijke grootte van 2 Hectare 43 aren 14 centiare, alles in eigen gebruik met uitzondering der woningen, welke per week zijn verhuurd.

Te veilen in pereeeelen, ondermassa's en generale massa op aanwijzing van Zurné, tuinman o. h. „Huis Bemmél”.

Aanvaarding: de kweekerij dadelijk na de t.e.wijzing, het Huis Bemmél 1 Mei 1914 en de verhuurde woningen in het genot der huur 1 Juni 1914.

Betaling der koopsom 1 Juni 1914 met $4\frac{1}{4}$ pct. rente sedert 1 December 1913.

Grondlasten f 80.76 en polderlasten en distrietaasten f 28.65 voor Koopers rekening van 1 Januari 1914 af.

Veilingsboekjes met kaart gratis te bekomen na 5 November ten kantore van genoemden Notaris, alwaar nadere inlichtingen te bekomen zijn.

De naam Weesjes is al gevallen in verband met de kwekerij van Jansma c.s. Op 7 juni berichtte een journalist van 'De Betuwe' te hebben vernomen dat de heren Weesjes uit Elst en G. Veldhorst uit Arnhem van D. Tap D. Azn., wei- en bouwland gelegen aan de Molenstraat (Drielseweg), totaal ruim acht ha, hadden aangekocht. Opzet was hier een complex komkommerkassen te bouwen. Het gaat daarbij om de 'Geldersche Kweekerij'.⁷

Voor notaris De Jong te Huizen werd op 1 december 1913 'Huize Bemmél' verkocht. Onder de koop viel ook de komkommer- en groentekwekerij, waarop zeven, enkele jaren eerder nieuw gebouwde, komkommerkassen van elk 50 bij 4 meter stonden.

Op 6 december 1913 meldde 'De Betuwe' dat J.A. Dumont uit Elst voor f 31.188 'Huize Bemmél' had aangekocht voor zijn te Soerabaja wonende neef G.J.M. Dumont. Drie dagen later begon vanaf 11 uur 's ochtends de verkoop van kwekerijgereedschappen: 590 eenruiters, 47 broeiramen, 170 rietmatten, 3.000 tonkingstokken, 1.300 chrysanten- en 2.000 komkommerplanten.

De advertentie uit 'De Betuwe' van zaterdag 8 november 1913 geeft een goed overzicht van de samenstelling van het bezit 'Huis Bemmél' ten tijde van de verkoop in 1913. Er van uitgaande dat 'De Betuwe' de verkoopprijs juist weergaf, bracht het geheel ongeveer € 14.200 op.

De continue uitbreiding van de komkommerteelt wierp de schijn op dat men hier blijkbaar op simpele wijze veel geld mee kon verdienen. Daar duidt ook een brief in 'De Betuwe' op. Een belangstellende die ruim dertig jaar lang op een handelskantoor had gewerkt en nu om gezondheidsredenen naar ander werk omkeek, had zijn oog laten vallen op de komkommerteelt. Dat werd hem ten sterkste afgeraden. De enige komkommerteelt die wat opleverde, was die in de kassen. Een starter moest er aardig wat geld in steken. Had men dit niet en werd een hypotheek genomen, dan begon men direct met zware lasten. En iemand die met zijn gezondheid kampte, had helemaal niets te zoeken in de komkommerteelt. Een onderzoek dat enkele jaren eerder in Duitsland onder werknemers in de kassen was uitgevoerd, had uitgewezen dat meer dan de helft problemen had met de keel en borstholte.

Aan de Aamsche Weg in Elst werd in 1913 het bedrijf van Bodegom & Van Dijk gevestigd, gespecialiseerd in werken van gewapend beton en dan met name kassen.

1914

Afgaande op het jaarverslag van de V.V.O.B. waren de in 1914 aangevoerde tomaten van mindere kwaliteit geweest dan vooraf gaande jaren. Brachten zij in het begin nog veel op, later zakten de prijzen fors. Dat gold ook voor de bakkomkommers. Kaskomkommers deden het iets beter. De grote aanvoer van dit product werd gecompenseerd door de grote afname waardoor prijzen in het begin van het seizoen goed waren met slechts weinig schommelingen. Later in het jaar daalden de prijzen iets om uiteindelijk toch weer enigszins te herstellen.

1915

Op 24 februari werden de eerste komkommers gesneden op de 'Geldersche Kwekerij'. Verwacht werd dat de daaropvolgende week de eerste komkommers op de veiling verkocht zouden worden. Kwekerij 'Huis Bommel' voerde half april de eerste witte komkommers op de veiling in Elst aan. Per stuk brachten zij veertig cent op.

Foto gemaakt in de jaren negentig op wat toen nog de kwekerij van Evers was. Dit tuinbouwbedrijf maakte in 1915 nog deel uit van kwekerij 'Huis Bommel'. Het kasteel zien we hier op de achtergrond.

In de Over-Betuwe was halverwege dat jaar de stand van de komkommers onder glas goed te noemen. Ook de verwachtingen op een goede tomaten-oogst waren hooggespannen.

 De Notarissen VAN BUNGE te Bommel en DE BRULJN te Nijmegen, zullen op Woensdagen 21 Juli en 4 Augustus 1915, telkens des nam. 2 uur, in het Koffiehuis van J. H. BOUWMAN te Bommel, bij inzet en toelag, publiek veilen, en

VERKOOPEN:

Het Heerenhuis
„Strijdhagen”,

te Bommel (Over-Betuwe), nabij stoomtram, bevattende 9 Kamers, Badkamer, Linnenkamer, Keuken, 2 Meidenkamers, Kelder en Zolders, voorzien van eigen gas- en waterleiding en verdere gemakken; bijbehorende Gebouwen als stalling voor 15 paarden en 15 koeien, Koetshuis, overdekte Mestvaalt, Varkenshuis, Waschhuis en groote Korenschuur; voorts dubbele Druivenserre (lang 75 M.) met verwarming, groote Persikenkas (oppervlak ruim 1500 M²) waarin 200 Persikenbomen, 550 Ramen plat glas met Riet- en Stroo-matten, Emballageloods, Tuinmanswoning, Kersen- en Appelenboomgaard en 2 Arbeiderswoningen, totaal groot 5 69.90 hectaren.

Aanvaarding en betaling 1 Nov. 1915; lasten van 1 November 1915 af voor koopers rekening.

Te bezichtigen op vertoon van een bewijs, afgegeven door genoemde Notarissen, het Heerenhuis elke week op Woensdag en Donderdag, des nam. tusschen 3 en 5 uur, overigens alle werkdagen tusschen 10 en 4 uur.

Van de koopsom kan 3/5 als eerste hypotheek gevestigd blijven.

In Bommel werd in juni het herenhuis 'Strijdhagen' te koop aangeboden. Naast boomgaarden behoorden ook een kweektuin, een grote perzikenkas met daarin 200 perzikbomen, 550 ramen platglas met bijbehorende riet- en stromatten en een verwarmde dubbele druivenserre met een lengte van 75 meter bij het gebouw. Desgewenst kon 3/5 van de koopsom als eerste hypotheek gevestigd worden.

Op 24 juli bedroeg de inzet f 49.360. Midden augustus werd de verkoop afgeblazen. Het herenhuis werd verhuurd aan D. Nepveu, directeur van de Betuwsche Stoomtramweg-Maatschappij (BSM), terwijl de eigenaren de kwekerij bleven exploiteren. Nepveu verhuisde op aandringen van de commissarissen van de BSM van Elst naar Bommel. Hij woonde echter maar kort op 'Strijdhagen', van 17 mei 1916 tot 29 augustus 1917. Vervolgens ging Nepveu in Nijmegen wonen.

De tegenover 'Strijdhagen' gelegen villa 'De Eschdoorn' van De Bruijn (met Brantsma eigenaar van 'Strijdhagen') werd op 4 augustus 1915 overigens wel verkocht en wel aan een zekere Engelenburg.

Hiernaast de advertentie uit 'De Betuwe' van 10 juli 1915. Dezelfde advertentie stond ook in de landelijk verschijnende Nieuwe Rotterdamsche Courant van die datum.

Bij de kwekerij 'Huis Bemmél' vroeg men in juli om koemest, te gebruiken als broeimest en af te leveren in de periode augustus-maart. Opvallend was dat in augustus bekend werd dat de in 1912 door de firma P.A. van der Goot en Zoon verhuurde komkommerkassen weer door de firmanten zelf in exploitatie werden genomen en dan voornamelijk door de zoon. Deze firma leverde ook tonkingstokken en tomatentouw tegen concurrerende prijzen.

Dat jaar bracht ook weer nieuwbouw met zich mee. In Elst kreeg de plaatselijke firma Bodegom & Van Dijk midden september opdracht om voor Pasma en Van Gessel vier komkommerkassen van gewapend beton onder Aam te bouwen. De firma was niet alleen werkzaam in de Betuwe. Zo bouwde men in Breda een warenhuis van 8 bij 21 meter.

Aan het eind van het jaar werd opnieuw een verkoop aangekondigd. In december bood de weduwe van Baron van der Feltz onder meer de kwekerij op de Vlasstee, bestaande uit huis, erf, druivenserre (45,40 x 8 meter), tomatenkassen (45,50 x 51 meter, 1.824 ramen), een watertoren met elektromotor, fruitboomgaard en teelland met 300 ramen platglas te koop aan.

Bij de V.V.O.B. waren in 1915 grote aantallen kaskomkommers aangevoerd, gelukkig was tegelijkertijd sprake van grote vraag. In het begin waren de prijzen hoog om vervolgens enigszins te dalen. Echter de gehele zomer door waren de prijzen lonend. Ook de teelt van witte bakkomkommers was geslaagd. Door de grote vraag naar dit product kon het duur worden verkocht. Voor de tomaten gold dat de afzet over het algemeen goed was en de prijzen bevredigend waren te noemen. Uit het jaarverslag van de veiling blijkt dat de teelt van bloemkolen langzamerhand toenam. De Betuwse bloemkool was zeer gewild en men vestigde de aandacht van de kwekers dan ook hierop. Met de meloenen ging het in 1915 minder goed. De aanvankelijk hoge prijzen zakten later geheel in. De vroege groenten deden het op de veiling wisselend, sommige maakten goede prijzen, andere vanwege de tijdsomstandigheden veel minder. Worteltjes deden het ondanks de grote aanvoer niet slecht, bonen deden het zelfs goed. Dat jaar werden vooral uit de gemeenten Heteren en Valburg grote partijen bonen aangevoerd.⁸

1916

Abr. Looijen werd in januari voor f 41.592 de nieuwe eigenaar van de kwekerij op de Vlasstee. Dat jaar vond nog een belangrijke verkoop plaats. Op 2 december meldde 'De Betuwe' dat H.J.M. Wouters van den Oudenweijer de kwekerij van Prinzen onderhands had verkocht aan Roes jr. uit Wageningen.

Het jaarverslag van de V.V.O.B. vermeldt voor 1916 zeer grote aanvoeren van kaskomkommers met in het begin lage prijzen die later aanzienlijk verbeterden. Witte bakkomkommers leverden een prachtige oogst op, waarvoor hoge

prijzen werden betaald. De sterke vruchten werden alom geroemd. Over de kastomaten viel ook niet te klagen. De oogst was goed en de prijzen waren uitstekend. De meloenen hadden het minder gedaan. Althans door het koude voorjaar viel de oogst tegen, de prijzen daarentegen waren ruim voldoende. De bloemkolenteelt was een succes dat jaar. Door het gunstige weer had men een prachtig gewas met hoge prijzen. De teelt van bloemkool nam in de Over-Betuwe steeds meer toe en dan met name in Bemmelen.

1917

Vele Lentse warmoezeniers bleken in januari van plan te zijn de teelt van komkommers en tomaten fors uit te breiden, omdat hierin de laatste jaren goed verdiend was. Wel zag men niet geheel onbevreesd de toekomst tegemoet. Op dat moment ging de Eerste Wereldoorlog haar vierde jaar in en Nederland zag zich ondanks haar neutraliteit geconfronteerd met in- en exportproblemen. Door de Nederlandse regering waren diverse maatregelen getroffen, waaronder de Distributiewet, die vergaande gevolgen hadden voor de Nederlandse land- en tuinbouw. Ook de glastuinbouw ondervond dit. Volgens 'De Betuwe' van 10 maart 1917 was de komkommerteelt in de Betuwe in de voorafgaande jaren fors uitgebreid, vooral die in de warme bakken. Aanzienlijke aantallen werden vervoerd naar Duitsland en Engeland en de kwekers probeerden dan ook zo vroeg mogelijk in het voorjaar te oogsten. Begin maart voerden De Ruiter en Jansma de eerste groene komkommers op de veiling aan. De prijs voor de binnenlandse markt bedroeg 90 cent per stuk. Ondanks veel moeite hiertoe gedaan door de directie van de V.V.O.B. werd er geen vergunning voor export afgegeven. Het gevolg waren prijsdalingen van 25 à 30 cent per stuk! Het was te hopen, zo schreef de verslaggever, dat de export werd toegestaan want *'kommers van 60 à 90 cent per stuk, die zullen onze huismoeders met een gerust hart wel de grenzen over zien gaan'*. In een nabericht stond in deze krant dat inmiddels wel toestemming was verkregen. Aan het eind van dezelfde maand werden op een dag circa 5.600 komkommers aangevoerd voor prijzen die, afhankelijk van de kwaliteit, tussen de f 11 en f 27 per 100 stuks lagen.

De directie van de V.V.O.B. zette zich niet alleen in voor het verkrijgen van exportvergunningen. Om de stookkassen te verwarmen was brandstof nodig, een schaars goed in oorlogstijd. Dankzij de directie werd door de Rijks Kolendistributie Commissie de nood van de kwekers erkend en kolen toegezegd. Begin april arriveerden zo'n tien wagons met stukkolen en cokes op het station voor verdere verdeling over de kwekers. In juli werd bekend dat men geen 5% meer hoefde te storten als bijdrage in de kosten van de levensmiddelenvoorziening. Ook dat was goed nieuws.

In Elst werd midden september een kwekersvereniging opgericht⁹. Men begon met achttien leden, waaruit een voorlopig bestuur werd gekozen dat de

statuten en het huishoudelijk reglement moest opstellen. Begin oktober bleek voor het lidmaatschap veel belangstelling te bestaan. Talrijke groente- en fruitkwekers over de Over-Betuwe gaven zich op. Voorzitter was A.S.M. Roes en secretaris H. Weesjes. Deze laatste was toen directeur van de 'Geldersche Kweekerij'. De statuten van de vereniging werden overigens pas medio september 1918 goedgekeurd.

De gevolgen van de oorlog werden steeds duidelijker. In september werd bekend gemaakt dat Duitsland geen fruit meer aankocht. Kort daarna gevolgd door de mededeling aan de veilingen dat ook vanuit Engeland geen druiven meer werden ingekocht. De export kwam nagenoeg stil te liggen. De oogst was op dat moment pas halverwege, maar door de grote voorraad voor uitsluitend de binnenlandse markt werd een sterke prijsdaling verwacht.

1918

Vanuit Elst kwam in januari het bericht dat de V.V.O.B. een commissie van toezicht op de teelt van groenten, enz. in kassen, bakken, enz. had benoemd zoals afgesproken was in de groep Veilingverenigingen. Bij deze commissie, bestaande uit H. Weesjes, A.S.M. Roes en A.H. Knipping, kon men alle gewenste inlichtingen verkrijgen over de teeltregeling voor 1918. Th. Pels uit Elst vroeg op 23 februari om een jongen voor zijn komkommer- en tomatenkwekerij. Op 23 maart kwam voor de kwekers een belangrijk bericht naar buiten. De dag daarvoor had namelijk de Rijkscommissie van Toezicht op de Groenteveilingen er mee ingestemd dat alle groene kaskomkommers voor het buitenland konden worden geveild en er dat dus niet langer 20% voor de binnenlandse markt moest worden gereserveerd. Uit de kassen van de firma Jansma en de Ruiter in Elst waren inmiddels al de eerste groene komkommers op de veilig aangevoerd. Per stuk brachten zij tussen de f 0,90 en f 1,00 op. De kwekerij 'De Vlasstee' van A. Looijen voerde halverwege mei de eerste rode bessen op de veiling aan. Binnen enkele dagen steeg de prijs per kilo van f 4 naar f 6. Dat ook kwekerijen niet aan de gang van alledag ontkwamen, bleek uit de diefstal van een koperen druksproeier begin juni op de 'Geldersche Kweekerij'. Dat was overigens niet de enige diefstal op deze kwekerij. Op 6 december werd voor het Arnhemse gerechtshof in hoger beroep de uitspraak van de arrondissementsrechtbank tegen de gebroeders W. bevestigd. Beiden kregen drie weken gevangenisstraf voor het stelen van kool op de bewuste kwekerij.

De zomer bracht trouwens ook problemen met zich mee. Door de hoge temperatuur verschroelden de meeste komkommer- en tomatenplanten in de kassen. Het traditionele bekalken van het glas voor schaduwwerking werkte onvoldoende. In juli werden de bestaande kassen in Herveld verkocht. Zij gingen over in vreemde, dat wil zeggen niet-Betuwse, handen. Helaas werd er niet bij vermeld wie die eigenaar dan wel was. Ernstiger was de constatering

begin augustus van vruchtvuur in de komkommers van R.J. Vermaas te Huissen. Door rijkstuinbouwleraar Van der Veen werden bestrijdingsmiddelen voorgeschreven, maar die sloegen niet (direct) aan. In de derde week van die maand sprak men namelijk van het voorkomen van vruchtvuur in 'zeer erge mate'. De gevolgen waren duidelijk, niet de totale opbrengst was kleiner, de komkommers waren veel minder waard door de bruine vlekken die zij vertoonden. Of deze ellende nog niet voldoende was, werd eind september de uitvoer van tomaten en komkommers naar Duitsland opnieuw stilgelegd door de Duitse Inkoopcentrale. In de voorafgaande dagen werden tomaten verkocht voor Engeland, Scandinavië en fabrieken. In de eerste week van september was nog gejuicht over de aanzienlijk stijging van de prijzen voor tomaten.

De kwekerij verbonden aan 'Strijdhagen' in Bemmelen bood in oktober circa zeventig vijfjarige hoogstam kersbomen en negentig perzikleibomen van diverse soorten voor zowel de kas als voor buiten aan.

Op deze foto uit 2007 zien we de dat bij 'Strijdhagen' nog steeds kassen staan. De kwekerij is echter al ruim 80 jaar eigendom van de familie Sloot. De huurders kweken er tegenwoordig vetplanten (W. van Kempen) en tuinplanten ('t Bloemenschuurtje).

Het jaarverslag van de V.V.O.B. biedt opnieuw nuttige achtergrondinformatie. De kaskommerteelt was bevredigend te noemen, maar er was wel sprake van een discrepantie tussen productiekosten en de redelijke prijzen. Over het algemeen gold dat de productiekosten te hoog waren. Vooral de hoge brandstofkosten waren hier debet aan. Voor de tomaten gold een vergelijkbaar verhaal. Bovendien veroorzaakte het bureau Haack¹⁰ een stagnatie in de export, wat een extra tegenvaller inhield. Witte komkommers deden het wel goed dankzij een goed gewas en hoge prijzen. Ondanks een kortdurende oogstperiode bij de meloenen was de opbrengst vrij goed bij flinke prijzen.

1919

In januari werden op 'Strijdhagen' slaplanten voor de glasteelt en voederbieten aangeboden. Die maand kwam de kwekerij van P.A. van der Goot te Elst in de verkoop. Het complex bestond uit een villa met tuin, bouwland, vruchtboomgaard en kwekerij staande en gelegen aan de Aamsche Weg nabij de overweg. De kwekerij bestond uit acht kassen met verwarming, een houten schuur met kantoor en loods. De kassen met leidingen etc. werden apart van de kwekerij verkocht. Wel had de koper van de kwekerij tegen vergoeding van 5% van de kooprijzen het recht van naasting op de kassen. Het gevolg was dat door diverse personen voor de kassen en toebehoren werd geboden. Zo bood J. Bulten f 850 voor de kassen en J. Pels f 500 voor twee leidingen en twee ketels. Bij de uiteindelijk verkoop kocht de firma J.F. Baltussen voor f 29.000 de villa en kwekerij en voor nog eens f 2.150 de kassen, schoorsteen etc.

Bij Jansma en De Ruiters kon men in maart naast kasgrond slaplanten van het ras Meikoningin kopen voor f 0,50 per 100 stuks of voor f 4 per 1.000. Dat de oorlog afgelopen was en de omstandigheden weer normaal werden, bleek ook uit het intrekken van de teeltregeling voor verplichte land- en tuinbouwgewassen volgens de Distributiewet 1916. Er was weer sprake van vrije verbouw. Er werden echter geen toezeggingen door de regering gedaan ten aanzien van het vrijgeven van de export. Net als in 1918, zij het enkele weken later, voerde A. Looijen opnieuw als eerste rode bessen uit zijn warme stookkassen op 'De Vlasstee' op de veiling aan. Per kilo brachten zij f 3,90 op. Dat de kwekerijen in de Over-Betuwe naast tuinbouw ook landbouwgewassen teelden, is duidelijk. Zo bood Th. Pels uit Elst in juli 'knolraapplanten' te koop aan. Begin augustus werd door de verslaggever van 'De Betuwe' een bezoek gebracht aan kwekerij 'De Vlasstee' van A. Looijen. Naast een grote druivenserre was hier een ruim warenhuis met tomaten- en perzikenaanplant.

Het jaarverslag van de gemeente Bemmelen vermeldde dat in 1919 in de warmoezerij en broeikassen gunstige resultaten waren geboekt. Het jaarverslag van de V.V.O.B. toont aan dat de tomatenteelt zeer gunstig was geweest dankzij de hoge prijzen. Vooral de vroege tomaten hadden het goed gedaan. Die uit de koude kassen brachten lagere prijzen op. In het begin waren de prijzen van de meloenen goed, later zakten zij. Met de komkommerteelt was het een aflopende zaak. Door de hoge exploitatiekosten, iets waar in 1918 ook al sprake van was, was deze teelt sterk ingekrompen. De prijzen bleven constant, die voor de witte komkommers waren hoog.

Ron van Maanen

Noten:

1. Een triest voorbeeld hiervan is de ontwikkeling van de tuinbouw in het land van Maas en Waal. Aanvankelijk waren de verwachtingen hier zeer hoog gespannen. Binnen enkele jaren voorkwam de crisis dit en werd de tuinbouw een te ver-

waarlozen factor. Zie hiervoor ook *Maanen, Ron van, "Tuinbouw in Wamel tussen 1928 en 1944" en "Glastuinbouw in Wamel", Tweestromenland, 2005, nrs. 123 en 124 en het artikel met de werktitel "Druten liep rond 1929 een eigen veiling mis"*.

2. In april dat jaar wordt in Bommel een onderafdeling van de Geldersche Groenten- en Bloemenveiling te Arnhem opgericht. Voorzitter is V. Terwindt en secretaris H. Jansen uit Haalderen. Op 30 april vermeldt de krant dat in Bommel sprake is van een vrije veiling in handen van de kwekers. Over de belangstelling valt te discussiëren, van de twintig aanwezigen gaven slechts tien zich als lid op.
3. Pieter Antonie van der Goot overleed op 8 augustus 1932 op zeventigjarige leeftijd te Ermelo. Twaalf dagen later werd zijn overlijdensakte in Elst ingeschreven. Hij was geboren te Zaandam. Zijn vrouw was Hendrika Johanna Spruijt. Het bedrijf van Van der Goot was een oud bedrijf. In 1885 adverteerde Van der Goot al met lindebomen. Op dat moment werkte hij samen met Sipman. Het assortiment dat Van der Goot in zijn boomkwekerij te koop aanbood, beperkte zich niet alleen tot (vrucht)bomen, ook bloemen en vruchten als aardbeien en allerlei tuinbenodigdheden behoorden hiertoe. Daarnaast was Van der Goot ook tuinarchitect en werden door hem plantsoenen en dergelijke aangelegd.
4. *Maanen, Ron van, "De strijd om de Elster kwekersveiling in 1925", Terugblik "De Betuwe Verenigd" Een Bloeiend verenigingsleven, Opheusden 2006, p. 73-82.*
5. Van der Feltz was ook bekend om zijn kennis van chrysanten. November 1910 was in zijn serre een prachtige collectie chrysanten te bewonderen. De bloemen met namen als Angelin Poppin, Mr. H. Stevens, Lady Hantam en kleurend van licht- en donkerbrons tot donkerrood, paars en geel waren alle eigen kweek. Tuinman was W. Oomsen.
6. Bij Koninklijk Besluit van 23 november 1910 nr. 63 werd de oprichting van N.V. Ant. Prinzen's Kweekkerij een feit. Er was een bedrijfskapitaal van f 60.000 bestaande uit 120 volgestorte aandelen van elk f 500. Aandeelhouders waren:
 - a. Antonius Maria Josephus Hubertus Prinzen, kweker, Helmond, 39 aandelen. Hij bracht hier toe onder meer broeikassen, de bestaande kweekkerij aan de Aamsche Weg, zaad, mest, brandstoffen etc. in. A.M.J.H. Prinzen (geb. Helmond 12-7-1874, ov. Helmond 21-6-1942), kweker, gehuwd 27-10-1910 te Eindhoven met Johanna Elisabeth Aukes (geb. Leeuwarden 30-4-1888, ov. Venlo 24-4-1957).
 - b. Marinus Arnoldus Vink, koopman, Elst, vier aandelen.
 - c. Petrus Theodorus Bos, gemeentesecretaris, Elst, twee aandelen.
 - d. Willem Witte, accountant, Arnhem, lasthebber van Wilhelmus Josephus Hubertus Prinzen, lid Eerste Kamer der Staten-Generaal, tien aandelen.
 - e. Pieter Antonie van der Goot, boomkweker, Elst, twee aandelen.
 - f. Hendricus Johannes Michael Wouters van den Oudenweijer, landbouwer, Elst, twee aandelen.

De resterende 61 aandelen moesten binnen tien jaar worden geplaatst. Doelstelling van de n.v. was het kweken en verhandelen van groenten, vruchten, bloemen, planten etc. De notariële oprichtingsakte werd op 3 december 1910 ten overstaan van notaris N.G. Francken te Elst gepasseerd. In 1920 zou worden bepaald of men de n.v. zou voortzetten. Op 15 januari 1912 werd de akte gewijzigd nadat de algemene aandeelhoudersvergadering daartoe besloot. Op deze vergadering waren aanwezig L. Hoekstra (sinds 2-2-1912 directeur), A. Prinzen, P.T. Vos, H.J.M. Wouters van den Oudenweijer, M.A. Vink, N.L. van Gessel en P.A. van der Goot, samen goed voor 62 aandelen. Het bedrijfskapitaal

- werd nu vastgesteld op f 108.000 bestaande uit 300 aandelen van elk f 360. De levensduur van de n.v. werd verlengd tot 1930.
7. De akte werd gepubliceerd in Staatscourant nr. 204. Doelstelling was het kweken en voor winst verkopen van komkommers en tomaten en het uitoefenen van de kwekerij in de ruimste zin des woords tot 31-12-1938. Het kapitaal bestond uit f 100.000 in 200 aandelen van f 500 waarvan 90 geplaatst en volgestort waren. G. Veldhorst, boekhouder te Arnhem, en H. Weesjes, directeur te Arnhem, waren de twee directeuren. Op 22 februari 1919 meldde 'De Betuwe' dat in de 'Arnhemsche Courant' het bericht had gestaan dat de aandeelhouders hadden besloten de n.v. 'De Geldersche Kweekkerij' met ingang van 7 februari te ontbinden. De kwekerij, aan de Drielseweg B7, zelf bleef bestaan, uitgaande van de krantenberichten. In 1922 (Staatscourant 1-5-1922 nr. 84) werd de n.v. onder dezelfde naam opnieuw opgericht, nu met een maatschappelijk kapitaal van f 30.000 bestaande uit 60 aandelen van f 500, waarvan er 22 geplaatst waren. Het lijkt erop dat deze n.v. per 24-8-1927 is opgeheven. Bestuurders oftewel directeuren waren Ernest Constant Anton Marie Terwindt (geb. Arnhem 3-11-1896) en Hermanus Weesjes (geb. Rasquert gemeente Baflo 28-4-1885). Terwindt woonde in de Dorpsstraat A186 te Elst en Weesjes op de kwekerij.
 8. Zie ook Ron van Maanen, "Bonen uit de Betuwe 1903-1918", *Tijdschrift Historische Vereniging Pasqualini*, 2007-2, p. 19-31.
 9. Op 15 maart 1919 is sprake van de 'Groenten- en Bloemkwekersvereniging Elst en Omstreken'. In 1917-1918 was in de Over-Betuwe en omstreken ook de Vereniging van Fruit- en Groenteteelt actief. Secretaris hiervan was E.H. van den Bosch uit Oosterhout.
 10. Het betreft hier het 'Inkoop Bureau Firma Joh. Haack', belast met de centrale Duitse inkoop. Deze als 'Bureau Haak' bekend staande organisatie begon in najaar 1916 met haar werkzaamheden. Een belangrijk initiatief was het instellen van kwaliteits- en sorteringseisen voor groenten en fruit die voor het gehele land golden en waarop op de naleving ook werd toegezien.

Bronnen:

- 'De Betuwe'. Nieuws- en advertentieblad (Archief weekblad 'De Betuwe', fam. Herberts, Elst).
- 'Floralia'.
- 'De Veldbode'.
- '100 Jaar veilingen in de tuinbouw (1987)'.
- Archief Gedeputeerde Staten inv.nrs. 1248-1249 (Het Gelders Archief te Arnhem).
- Archief Gelderse Maatschappij van Landbouw afdeling Tiel (Het Gelders Archief).
- Ministerie van Justitie dossiers N.V.'s/B.V.'s inv.nr. 12148 (Het Nationaal Archief te 's-Gravenhage).
- Archief Kamer van Koophandel en Fabrieken te Arnhem. Handelsregister, inv.nr. 3466 (Het Gelders Archief te Arnhem).
- Archieven veilingen Gelderse en Brabantse Riviereengebied V.V. '70, met name veiling V.V.O.B. inv.nrs. 112, 113 en 126 (Het Gelders Archief).
- Collectie kwekerscatalogi (Bibliotheek 'Het Kopshuis, Landbouwuniversiteit Wageningen).
- www.genlias.nl
- 'De Betuwe' op microfiche. De Gelderland Bibliotheek van de Bibliotheek Arnhem.
- Documentatiecentrum Historische Kring Bemmelen.

De Vossenpelsse kermis

Inleiding

De Vossenpels is een buurschap, gelegen aan de eeuwenoude verbindingsweg van Bemmels naar Lent. De gemeentegrens loopt over deze weg, met als merkwaardig gevolg dat de bewoners aan de oostelijke, Bemmelse kant aan de *Vossenpels* wonen, terwijl de bewoners aan de westelijke, Lentse kant van dezelfde straat hun adres aan de *Vossenpelssestraat* hebben.

In de tijd dat er in de Betuwe nog geen dijken lagen, zette de rivier bij hoge waterstanden op deze plaats en op het nabijgelegen Het Zand grote hoeveelheden zand af. Dat gebeurde ook bij de diverse dijkdoorbraken die in later eeuwen nog volgden. Het zand bleek erg geschikt voor tuinbouw, dit in tegenstelling tot de zware Betuwse klei. En zo ontstond hier op een relatief klein gebied een sterke concentratie van tuinbouw, waarvan de producten werden afgezet op de markten in Nijmegen en Arnhem. Met een warmoezeniersbedrijf van een hectare en heel hard werken kon men aan het eind van de negentiende eeuw een gezin onderhouden.

In de buurschap zag men Lent min of meer als over een naburig dorp. Men had een eigen aankoopvereniging voor land- en tuinbouwbenodigdheden. Ook was er korte tijd een eigen voetbalvereniging. En ieder jaar was er de eigen Vossenpelsse kermis, een traditie die begon in 1898 en die met enkele onderbrekingen stand hield tot en met eind jaren zestig.

De beginjaren van de Vossenpelsse kermis

In de woonkern van tuinders, die de Vossenpels was, was geleidelijk ook plaats voor andere neringdoenden. Vanaf 1870-1880 begonnen die zich hier ook daadwerkelijk te vestigen. Eén van hen was Gradus Kersten. Met zijn vrouw Johanna Meeuwsen begon hij in het voorhuis een kruidenierswinkel en een café. Daarnaast bakte hij brood in de aangebouwde bakkerij. Verder had hij een boomgaard en hield hij vee. Het was in die tijd geen ongebruikelijke combinatie van activiteiten.

Het was Gradus Kersten die in 1898 van het gemeentebestuur van Elst vergunning kreeg voor het houden van de Vossenpelsse kermis. Omdat het café daarvoor niet groot genoeg was, werd het achterhuis uitgeruimd en schoongemaakt. Vervolgens kwamen er lange tafels en banken in en werd er een dansvloer gelegd. De trap naar de zolder werd omhoog getrokken, waardoor ruimte voor een podium voor de muzikanten vrij kwam. Toen de kermis aansloeg en het achterhuis te klein werd, werd er een tent bij geplaatst. Bij het huis stond in sommige jaren een draaimolen. De jeugd van de Vossenpels moest daarvoor wel eerst collecteren. Was er genoeg geld bij elkaar gebracht dan werd ergens een zogenaamde mallemeulen met

paarden ingehuurd. Als tegenprestatie mocht de jeugd dan een uurtje gratis draaien. De oudere kinderen hielpen ook graag mee met het schoonmaken en het inruimen van het achterhuis. Er was verder ook weinig afleiding.

Het café van Kersten, ook wel bekend als 'De Drie Kronen' in de zestiger jaren. Het cafégedeelte kwam je binnen via de deur in de voorgevel. Het cafégedeelte eindigde ongeveer ter hoogte van het hek aan de zijgevel.

Het succes van de Lentse kermissen (behalve op de Vossenpels was er nog een kermis in 'Veur Lent' op de Veerdam) stemde niet iedereen blij. In de raadsvergaderingen van 1908, 1909 en 1910 sprak burgemeester Baron van der Feltz met afschuw over het drankmisbruik en 'het tegen elkaar aan hossen van paren'. Hij wilde de kermissen in ieder geval op zondag verbieden, maar kreeg daar in de Elster gemeenteraad toch niet voldoende steun voor. Bewoners van de Vossenpels keken er uiteraard ook heel anders tegen aan: *"Die burgemeester begreep niet dat dit de enige ontspanning in een jaar van hard werken en zuinig leven was. Op de kermis van Veur Lent, rond de Veerdam, werd bar gezopen door het volk uit de benedenstad van Nijmegen, dat was bekend. De jeugd van het Zand en de Vossenpels mocht daar ook niet naar toe. Op de Vospulse kirmis werd goed gepruufd, maar echt gedronken, nee!"*

Een bijzondere kermis was die van 1913. De kermis vormde in dat jaar een onderdeel van de feestelijkheden die verband hielden met de viering van 100 jaar onafhankelijkheid. In 'De Betuwe' van 18 oktober 1913 vinden we het volgende artikel hierover.

Vossepels.

Voor de onafhankelijkheidsfeesten welken a.s. Maandag en Dinsdag alhier worden gevierd, is het volgende programma vastgesteld:

Maandag 20 October 's morgens 10 uur feestelijk onthaal der kinderen in de feesttent, opgeluisterd door muziek. Na afloop gratis draaimolen voor kinderen beneden 15 jaar. Om 2 uur volksspelen, ringrijden enz. voor jongens en meisjes op het feestterrein.

Dinsdag 's morgens 6 (uur) kanonnade. Om 1 uur historische-allegorische optocht, saamgesteld uit ruim 20 wagengroepen enz. ruiters te paard en versierde fietsen. De optocht zal worden opgesteld in de laan van den Huize "Doornick" en trekt door de Vossepels, Modderstraat, Groenestraat, Griftdijk Lent, Bemmelschen dijk, Fort Vossepels, 't Zandt, terug naar 't feestterrein. De optocht zal worden opgeluisterd door de militaire kapel van de Koloniale Reserve onder leiding van den heer Theeuwissen. Na afloop van den optocht gratis draaimolen voor de kinderen tot 4½ uur.

Verder beide dagen dansmuziek in de feesttent en café Kersten. Voordeelige abonnementen geldig op beide plaatsen. Entrée vrij.

Nadat Gradus Kersten in 1923 was overleden, ging de kermisvergunning over op naam van zijn vrouw. Toen zij aan het eind van 1927 overleed, nam zoon Thé het bedrijf over. Hij was de enige die hiervoor in aanmerking kwam. Zijn broer Jo was accountant in Amsterdam en zijn andere broer Toon had een gemengd bedrijf in de Laauwickstraat. De beide zussen Marie en Dien vertrokken na hun trouwen uit Lent. Thé Kersten trouwde in 1936 met Nellie Janssen uit Driel.

Op deze foto uit de vijftiger jaren, genomen in het café, zien we Thé Kersten en zijn echtgenote Nellie. Rechts op de foto Dien Mathijssen uit Doornenburg. Zij was één van de dames die in drukke tijden meehielpen.

De Vossenpelsse kermis na de oorlog

Na de oorlog werd de Vossenpelsse kermis jaarlijks gehouden op de tweede zondag van september. Voor de oorlog was dat in oktober. Drina Cobussen-Kersten, de jongste dochter van Thé en Nellie Kersten kan het zich nog goed herinneren. *"Mijn moeder was al weken tevoren met de voorbereidingen bezig. Het was voor haar iedere keer weer een zenuwachtige tijd. De deel werd uitgeruimd en schoongemaakt. De dissen, lange tafels waar wel twintig man aan konden zitten, en banken die een jaar lang op de deel opgeslagen waren geweest, werden daarna opgesteld. De tafels kwamen dwars op de zijkant te staan. Tegen het achterhuis aan kwam een tent van zes, zeven meter diep. We noemden dat 'de kerststal'. Als dan de schuifdeuren van de deel werden opengeschoven, had je één grote ruimte. Daarin werd dan nog een dansvloer gelegd. Voor de muziek werd een houten podium gebouwd. Ook in het café kwamen dissen te staan. Daarvoor moest het biljart dan eerst aan de kant worden geschoven. Als het op zijn drukst was, waren er wel 400 tot 500 man binnen".*

Bij de voorbereidingen voor het feest hoorde ook het inkopen van voorraden en het regelen van voldoende personeel. In de loop van de tijd was er een vaste groep mensen die jaarlijks hielp. Maar ook de broers en zussen van Thé hielpen dan nog mee. Zo verkocht Jo, de accountant, de toegangskaarten.

Op de dansvloer Drina Kersten (links) en haar nichtje Drina Meeuwssen. Rechts is een deel van de podiumopbouw te zien.

De Vossenpelsse kermis duurde drie dagen. Het was een echt familiefeest. Herman Jansen tekende het ooit op uit de mond van Jo Berkien, geboren en getogen op de Vossenpels. *'Het was het enige feest dat de mensen hadden in het jaar. Het hele bedrijf moest er netjes bijliggen. De bakkeplek werd een beurt gegeven. Het moest er keurig verzorgd uitzien. De familie werd uitgenodigd. De slager bracht extra vlees en er werd flink wat onder de kurk in huis gehaald. Eerst werd er goed gegeten, en dan gingen we naar 'de Kers' (café Kersten). Daar trof je alle burens en bekenden met hun familie. Er werd lekker gepruefd, gezellig gepraat en veel gelachen. Bar en bar gezellig was het'.*

Nadat het feest dus op zondag thuis was gestart, vertrok men aan het eind van de middag naar Kersten. Daar begon de muziek om vijf uur in de middag te spelen. Drina Cobussen-Kersten vertelt dat muziek in die jaren altijd verzorgd werd door de Kembra's uit Bemmelen. *"Die kwamen nog op de fiets van Bemmelen, met de instrumenten achterop. Drummer Koos van Brakel had de grote trommels dan links en rechts naast de fiets hangen, vastgemaakt aan de bagagedrager."*

De Kembra's in volle actie. Van links naar rechts Koos van Brakel, Thé Alofs, Henk van de Kemp en Wim van de Kemp.

De muziek en het dansen, maar ook het schenken van drank eindigden stipt om half twaalf. Dat moest ook wel, want rond die tijd arriveerde de politie om daarop toe te zien. Om twaalf uur moest vervolgens iedereen buiten zijn.

Maandagochtend om negen uur werd weer met frisse moed gestart. Men ging dan door tot half drie in de middag. Tijdens dit deel van de kermis mengden zich veel mensen uit Bemmelen, Gendt en andere naburige dorpen tussen de feestvierders uit de Vossenspelers. Het waren vooral handelaren en bezoekers van de maandagse markt in Nijmegen die bij Kersten aanschoven. Het was een traditie die gegroeid was vanaf de prille beginjaren van de kermis en die altijd is blijven bestaan. Het samen feestvieren verliep probleemloos.

Dat de stemming er goed in zat, bleek het beste bij het afronden van het ochtenddeel om half drie 's middags. Er vormde zich een lange sliert van feestvierders die in polonaise naar buiten gingen en aan een rondgang over

de Vossenpels begonnen. Daarbij ging het door de tuinen van de buren en over de straat. Alles wat binnen handbereik van de deelnemers kwam, liep het risico mee te worden getrokken. Dat varieerde van aangeplante boerenkool tot de pony die voor de broodwagen van Herman Berkien liep. Alles belandde uiteindelijk op de dansvloer, inclusief de hit van Berkien. Maar het had even goed de beer van berenhouder Arend van de Lienden kunnen zijn, als zijn kar toevallig aan de straat had gestaan, die meegenomen was naar binnen. Men deinsde nergens voor terug, tot grote hilariteit van iedereen. Als alle feestvierders om drie uur naar huis waren, kon het opruimen beginnen.

Om zes uur begon dan het volgende deel: de kinderkermis voor de kinderen van de Vossenpels. Koos van Brakel verzorgde nu de muziek en zong liedjes met de kinderen en er werd ranja geschonken. Om zeven uur was het uit met de pret en werden de kinderen weer naar huis gestuurd.

Van zeven tot half twaalf was het opnieuw kermis voor de bewoners van de Vossenpels. Op de muziek van de Kembra's werd dan de valeta, een Duitse polka of een wals gedanst. En het glas werd weer geheven. Ook op dinsdagavond was het van zeven tot half twaalf feest. Die laatste avond werd altijd op dezelfde manier beëindigd. Eerst werd door alle feestvierenden uit volle borst het afscheidslied 'Auf Wiedersehen' gezongen. Daarna volgde het Wilhelmus. En dan ging Thé Kersten op de schouders. Voor de bezoekers was het daarmee afgelopen. Voor de muzikanten en het personeel nog niet. Die hadden de afgelopen drie dagen hard moeten werken, ze hadden meegegeten en tussen-door gerust bij Kersten. En nu dronken ze samen nog wat na. Nellie zorgde er elk jaar voor dat er dan haring was, die ze zelf in het zuur had gelegd. Zo lieten Kersten en zijn vrouw hun dank blijken. Als het navieren om een uur of vier eindigde, sprak men af om het het volgende jaar weer samen over te doen.

*Thé en Nellie Kersten
achter de bar.*

Het einde van de Vossenpelsse kermis

In mei 1970 stopte Thé Kersten met het café. Van zijn drie kinderen Piet, Annie en Drina, was er geen die de zaak wilde voortzetten. Daarmee kwam ook een einde aan de Vossenpelsse kermis. Het stoppen van de zaak gebeurde in een tijd waarin mensen welvarender en mobieler werden en andere vormen van ontspanning binnen handbereik kwamen. Of door die ontwikkelingen de kermis nog lang zou hebben voortbestaan als Kersten niet zou zijn gestopt, is de vraag. Met het vorderen van de Waalsprong is overigens inmiddels ook de tuinbouw uit de Vossenpels aan het verdwijnen, een ander kenmerkend element van de buurschap die de Vossenpels ooit was.

Met dank aan Drina Cobussen-Kersten.

Gerard Sommers

Bronnen:

Van warmoezenier tot potplantspecialist. Herman Jansen. 1992.

Vossenpels en het Zand "Een geschenk aan de Waal". Herman Jansen. 1992.

'De Betuwe' op microfiche. De Gelderland Bibliotheek van Bibliotheek Arnhem.

Foto's: Familie Cobussen en familie Van Brakel.

Aanwinsten

Sinds het vorige Kringblad vermeldt onze registratie van aanwinsten: 27 afgeschreven boeken, diverse foto's van kringactiviteiten, 2 bidprentjes, het boek 'Geschiedkundige Aantekeningen der Parochie Bemmél', diverse lucht-foto's om in te scannen, diverse foto's ontvangen per mail en het boekje uitgegeven ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum van de St.-Vincentius-vereniging Bemmél in 1928. Waarvoor nogmaals onze dank.

Het bestuur

Internetwetenswaardigheden

Regionaal Archief Nijmegen/De Gelderlander Online

Het Regionaal Archief Nijmegen beheert onder andere de archieven van de huidige gemeenten Beuningen, Druten, Heumen, Nijmegen, Ubbergen, West Maas en Waal en Wijchen. Verder is er een bibliotheek met een uitgebreide fotocollectie en lokale en regionale kranten. U vindt daar bijvoorbeeld 'De Gelderlander' vanaf 1856 en 'De Nijmeegsche Courant' vanaf 1814, maar ook 'De Nijmeegse Stadskrant' en 'De Brug'. Sinds kort is 'De Gelderlander' online te raadplegen. Het gaat om honderd jaargangen: van 1856 tot en met 1956. Zie http://www2.nijmegen.nl/wonen/geschiedenis_archeologie/Archief Bovenstaande verwijzing is ook te vinden op onze website (zie colofon).

Adri Stuart

Agenda

Historische Kring Gende – Jubileumboek nu te bestellen

In 1983 werd gevierd dat Gendt 750 jaar stadsrechten had. De feestelijkheden rondom Gendt 750 waren aanleiding voor de oprichting van de Historische Kring Gende. Op 8 maart 1983 werd de stichtingsakte officieel ondertekend.

Volgend jaar maart bestaat de kring dus een kwart eeuw. Een van de activiteiten waarmee dat wordt gevierd is de uitgave van een mooi jubileumboek. Daarin zal een vijftiental auteurs verschillende perioden en aspecten uit de geschiedenis van Gendt beschrijven. Zij maken daarbij gebruik van bestaand materiaal en publicaties, maar doen ook nieuw onderzoek, zodat nog nooit beschreven stukken Gendtse historie het licht zullen zien. De bodemkundige John Mulder uit Oosterhout neemt de geologische opbouw van Gendt voor zijn rekening, waarbij Wim Otemann aansluit met zijn verhaal over archeologische vondsten. Gerard en Aldo Janssen bekijken en beschrijven de historische kaarten. Over het middeleeuwse Gendt, onder andere de relatie met het klooster Lorsch (in documenten van die abdij wordt Gendt voor het eerst genoemd) en Gendt als stad en heerlijkheid voeren Yvonne de Boer en Geert Visser de pen. Robert Melchers verdedigt in zijn hoofdstuk de opvatting dat Hulhuizen niet bij Gendt hoorde, maar bij Doornenburg. Willem Rasing schrijft over genealogisch onderzoek en de bijdragen van Henk Klaassen gaan onder meer over de sociale woningbouw en Gendtse militairen in Indië. Steenfabricage en alles wat daarmee samenhangt is het onderwerp van de expert op dat gebied, Ben Janssen. Wim Otemann sr, bekend van het boek *Tussen twee bruggen*, vertelt over de Tweede Wereldoorlog en de bijdrage van Roger Crols, medewerker van het Gelders Genootschap, gaat over de wederopbouw na 1945. Harrie Scholten heeft meer dan duizend dialectwoorden verzameld en Riet Berends zoekt materiaal om het boek met mooie (oude) foto's te verluchten. Bovendien komen er hoofdstukken over het onderwijs en het kerkelijk leven.

Vanaf september gaat de redactie met de bijdragen aan de slag. Het is de bedoeling dat het boek bij de viering van het jubileumfeest wordt gepresenteerd. De precieze datum daarvan is nog niet bekend. Geprobeerd wordt zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke oprichtingsdatum van 8 maart te zitten. Het boek zal na de feestelijke presentatie te koop zijn voor € 20. Bestellen kan tot eind van dit jaar schriftelijk bij de secretaris van de Historische Kring Gende, mevrouw Yvonne de Boer, Waterwolf 31, 6681 TH Bommel. Geeft u daarbij uw naam, adres, woonplaats, telefoonnummer en e-mailadres op. U ontvangt dan bericht wanneer het boek bij de kring in Gendt (Villa Ganita, Nijmeegsestraat 19, Gendt) kan worden opgehaald. De prijs bij voorintekening bedraagt € 18, te betalen bij afhalen van het boek.

Het bestuur

Boeken

Opkomst en ondergang van het leengoed De Poll en Benyngen

Toen het zogenaamde Liduinaterrein bouwrijp werd gemaakt, is er archeologisch onderzoek gedaan. Er bleken nog vele resten van diverse stadia van bebouwing in de bodem aanwezig. Natuurlijk wist men al een groot deel van de historie van dit gebied, maar tijdens de opgravingen kwamen ook diverse voorwerpen aan de oppervlakte die men op deze plaats niet vermoed had. Bureau Archeologie van de gemeente Nijmegen heeft daar een goed leesbaar verslag van gemaakt, fraai geïllustreerd met prachtige overzichts- en detailfoto's. Prijs € 25.

De Arnhemse uiterwaarden.

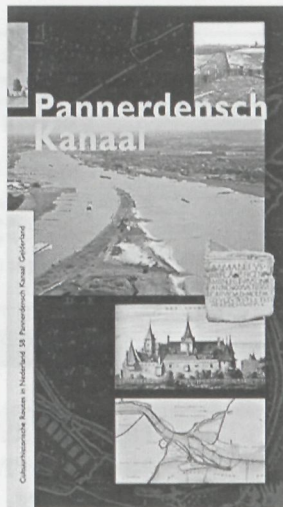
Natuur in Meinerswijk, Bakenhof en Stadsblokken

De vereniging voor veldbiologie heeft een fraai geïllustreerd boekje uitgegeven over het brede binnenstroomse gebied, dat zich aan de binnenbocht van de rivier de Rijn bij Arnhem bevindt. Natuurlijk gaat het ook over de flora en fauna in dit gebied, maar omdat er veel samenwerking is geweest met andere disciplines is er ook een interessant overzicht van de vroegere bewoning in het gebied. Prijs € 13,95.

Het Pannerdensch Kanaal

In het kader van de Cultuurhistorische Routes in Nederland is juist in het jubileumjaar (300 jaar) deel 58 betreffende het Pannerdensch Kanaal van de persen gerold. Aan de orde komen de voorlaatste ijstijd, de waterwerken van Drusus de grote Romeinse veldheer en de belangrijkste gebeurtenissen uit de eeuwen daarna. En uiteraard de periode van de laatste 300 jaar. In het boekwerk is een tweetal fietsroutes door het betreffende gebied opgenomen (één van 40 en één van 33 km lang, die ook zijn te combineren), waarin we langs alle van belang zijnde plekken worden gevoerd. In elk seizoen is het weer schitterend door dit gebied te fietsen! Doen dus! Prijs € 7,50.

Het boekje maakt deel uit van een zogenaamde TRAP, een Toeristisch, Recreatief Aantrekkelijk Project. Een TRAP brengt u in contact met de geschiedenis zoals deze in het cultuurlandschap beleefbaar is.

Bovenstaande boeken zijn verkrijgbaar bij Boekhandel Polman.

Frans Polman

Gebr. E. en A. van 't Hullenaar aannemersbedrijf

Bemmel - Loostraat 16, Tel. 309 - Sandershof 7, Tel. 427

U slaagt steeds beter in het

Betuws Warenhuis

TH. BONGERS — BEMMEL - Plak, Tel. 220

Bezoekt tijdens de Kermis

EBBERS DANCING

ENTREE F 1.—

Bel. aanbev. P. J. Ebberts

Muziek: het alombekende Kembra-Orkest
met versterking

Wilt U goed gekleed gaan, dan een paar schoenen van PETERS aan.

Jongensschoenen met half jaar schriftelijke garantie.

De originele Jimmy Joy en Renata kinder steun-schoenen. Abe Lenstra voetbal-schoenen, enz.

PETERS - BEMMEL SCHOENHANDEL EN REP. INRICHTING
TELEFOON 443

CAFÉ RESTAURANT

„DE GOUDEN APPEL”

BEMMEL

LUNCH DINER

RESTAURANT A LA CARTE

Zalen voor: Bruiloften
Recepties
Partijen

Keuken voor 100 personen

UITZENDING VAN DINERS DOOR DE GEHELE BETUW

A. STUART

C. REINHARD

Jan Bouwmeester

autorijsschool

Nu ook: TAXIBEDRIJF

Nieuwste Taunus-wagens

RIJLESSEN, die snel en zeker naar het begeerde rijbewijs leiden.

Vele dankbare cursisten vormen onze beste reclame.

Bemmel, Tel. 446

Historische Kring Bommel

Secretariaat: G.J. Sommers,
De Houtakker 1,
6681 CW Bommel.

Bankrekening: Rabobank Bommel 10.57.26.443

Internetadres: <http://www.historischekringbommel.nl>

Samenstelling bestuur:

Drs. M.H.J.M. Kocken (voorzitter/archeologie)	Klein Rome 28, 6681 PB Bommel.	0481-465522
Email:	marckocken@kpnplanet.nl	

G.J. Sommers (penningmeester/secretaris a.i.)	De Houtakker 1, 6681 CW Bommel.	0481-464933
Email:	g.sommers@hccnet.nl	

M.J.P. Janssen-v.Gelder (bestuurslid/documentatie)	Dorpsstraat 8, 6681 BN Bommel.	0481-464349
---	-----------------------------------	-------------

A.B.P.M. Stuart (bestuurslid/genealogie)	Bakershoeve 106, 7326 DM Apeldoorn.	055-5410637
Email:	a3s@hccnet.nl	

Redactie:

De redactie voor deze uitgave werd gevormd door Maria Janssen, Marc Kocken, Gerard Sommers, Adri Stuart en Joop Verburg. Kopij en andere berichten voor de redactie kunnen worden ingeleverd bij de redactieleden.

De adresgegevens van Joop Verburg zijn:

J. Verburg, Teselaar 61, 6681 BE Bommel, tel. 0481-461603.

Lidmaatschap Historische Kring Bommel:

Deze uitgave wordt gratis verspreid onder de leden van de kring. Wilt u ook lid worden, aanmelding kan plaatsvinden bij het secretariaat. De contributie bedraagt € 12,50 per jaar; tweede en volgende gezinsleden betalen € 4,50. Cadeaubonnen waarmee u familie, vrienden of bekenden een jaarlidmaatschap kunt schenken, zijn verkrijgbaar bij de secretaris.

